

Kolejka, Josef

Období kontrarevoluce a neoabsolutismu (50. léta)

In: Kolejka, Josef. *"Národnostní princip" a internacionalismus, 1789-1860 : vznik marxistické teorie národnostní otázky a "zahraniční politiky"*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 105-154

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122086>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III. Období kontrarevoluce a neoabsolutismu (50. léta)

1. Sociálně ekonomický vývoj. Charakter režimů

I když byla revoluční hnutí 1848—1849 v jednotlivých zemích poražena, přece jen nejdůležitější cíl buržoazní revoluce — porážka feudalismu jako převládajícího sociálně ekonomického řádu a uvolnění cesty kapitalistické výrobě — byl v zásadě splněn. V Německu a také v habsburské říši, dále v převážné části Itálie a také ve Francii vznikly sice v letech 1849—1851 novoabsolutistické formy vlád, které se udržely až do let 1859—1860, ale všude — s výjimkou území Ruska a Osmanské říše — se dále rozvíjely nebo se začaly prosazovat kapitalistické vlastnické vztahy.

Nejvyspělejší průmyslovou zemí zůstala nadále Velká Británie. Její vládnoucí třída nepotřebovala po roce 1849 měnit dosavadní formu vlády (či politického zřízení). Vzrůst průmyslové výroby v 50. letech byl tu podnícen upevněním nebo rozšířením britského koloniálního panství v Indii, Novém Zélandě, jižní Africe a rozšířením britského vlivu i v Číně. Vzrůst zámořského obchodu a tím i dopravy zpětně ovlivňoval dopravu, obchod a průmyslovou výrobu v samé Anglii. V 50. letech pracovalo v některých průmyslových podnicích v Anglii deset tisíc i více lidí. Anglický vývoz a dovoz vzrostl v 50. letech až o 150 %.¹

Rozvoj kapitalismu v 50. letech probíhal příznivě také na území USA, které právě koncem 40. let posunuly své hranice v dobývací válce proti Mexiku až k Tichému oceánu. Objevení zlatých odů v Kalifornii a také v Austrálii způsobilo, že se Tichý oceán stával významnou obchodní cestou právě v 50. letech. *Tak se dotvářel celosvětový kapitalistický trh, na němž se vedle Anglie a USA podílely nadále Francie* (která rovněž zahájila zámořské výboje především v severní Africe a na Dálném východě — ve Vietnamu), *dále Holandsko, Španělsko a částečně i italské státy.*

Pokud jde o Německo a rakouskou říši, tam přineslo zrušení robot poddaných za náhradu šlechtickým podnikatelům značnou sumu peněz: velko-
statkáři tak mohli rozšířit dosavadní výrobní podniky. Uvolnění pracov-

¹ Právem nadepisují sovětští autoři 6. svazku Dějin světa (Praha 1964) kapitulu XVII „Průmyslová hegemonie Anglie v 50. a 60. letech XIX. století“ (s. 379).

ních sil z poddanské závislosti, konjunktura ze začátku padesátých let a další některé jiné vnější okolnosti umožnily rozvoj průmyslové výroby, která nabývala v Německu právě v padesátých letech podoby průmyslové revoluce. Engelsovo následující konstatování o Německu, jehož buržoazie si vynahradila „potupnou porážku“ na politické areně z let 1848—1849 tím, že se pak „s velkým zápalem vrhla na velkopřmyslové podnikání“, platí i pro velkoburžoazii v Rakousku. V padesátých letech pokračoval rozvoj průmyslové výroby také v severoitalských a částečně i ve středoitalských zemích.²

Z mnoha různých důvodů a příčin — ostrovní poloha státu, převaha námořního loďstva, bohatství z kolonií, tradice průmyslové vyspělosti aj. — udržela si Anglie v 50. letech své výjimečné postavení v Evropě a ve světě. Ačkoli pozemková aristokracie zůstávala nadále vládnoucí třídou, její vlastní zájmy na obchodu a výrobě ji sblížovaly s buržoazií natolik, že nepovažovala za nutné omezovat po roce 1848 existující buržoazní svobody (tisku, spolčování, shromáždování, do jisté míry i účast na volbách). V Anglii mohla působit kromě dvou tradičních stran — konzervativních toryů a liberálnějších whigů — i skupina radikální buržoazie „freetraderů“ (stoupenci svobodného obchodu) a v činnosti, byť i dost omezené, pokračovali po roce 1848 i chartisté.³

Naproti tomu *ve Francii dospěl politický vývoj do prosince 1851 a do poloviny roku 1852 k poloabsolutistickému monarchickému zřízení*: Ludvík Napoleon nejdříve uchvátil moc do svých rukou a pak se dal prohlásit císařem. V tomto tzv. druhém francouzském císařství se stala hlavní politickou silou skupina velkofinančníků, velkopřmyslníků a burzovních spekulantů propojená s pozemkovou aristokracií: bonapartistický režim získal podporu i v zámožném rolnictvu a vůbec na venkově (díky agitaci katolické církve). Politické kluby byly rozpuštěny, opoziční noviny zastavovány, školy, divadla a jiné kulturní organizace kontrolovala policie. Pokusy o veřejná vystoupení demokratického hnutí byly potlačovány. Mluvíci francouzské reakce sice dokazovali, že „bonapartismus“ — jak se říká formě vlády za Ludvíka Napoleona — je nadtřídní, ale ve skutečnosti nešlo ve Francii po roce 1849, resp. od roku 1851 jen o obnovu „césarismu“ (jak to tvrdil francouzský opoziční tisk), ale především o diktaturu nejvíce kontrarevoluční části francouzské buržoazie v zájmu celé buržoazie.⁴ V roce 1848 dostala francouzská buržoazie takový strach z plebejského odstraňování feudalismu či jeho pozůstatků, že byla potom ochotna obětovat část svých vlastních politických zájmů starým reakčním třídám.

² Literaturu o rozvoji kapitalismu viz Mezinárodní dělnické hnutí, I.

³ O spolupráci Marxe a Engelse s chartisty v 50. letech viz MES, 7, pozn. 147 na s. 596.

⁴ Mezinárodní dělnické hnutí, I, s. 448.

A ty zase zabezpečovaly buržoazii — podnikatelům, kapitalistům — ochranu jejich vlastnictví a klid v jejich závodech. Růst průmyslu a celkový rozvoj kapitalismu vedly k zvyšování počtu proletariátu a k jeho koncentraci ve velkých městech nebo průmyslových střediscích. Tato objektivně příznivá skutečnost se však neodrazila v organizaci dělnického hnutí. Vládní represálie způsobily, že ze tří set dělnických organizací ze 40. let zůstalo za druhého císařství ve Francii jen 15 takových organizací. Pokusy o stávky byly policejně stíhány a soudně trestány. V letech 1853—1855 se konalo 345 soudních procesů proti stávkujícím. Od roku 1854 byly zavedeny ve Francii „pracovní knížky“, které umožňovaly kontrolu nad dělníky.⁵

V Prusku a v dalších státech Německého spolku, v rakouské říši a ve většině italských států (kromě Sardinie) obnovily vládnoucí dynastie po roce 1849, resp. od roku 1851 absolutistické formy své moci (tzv. neoabsolutismus); jeho hlavní politickou silou byla rodová šlechta a z ní se rekrutující generálové, diplomaté, vysoký klér a vysoká byrokracie, s níž spolupracovala finanční a průmyslová velkoburžoazie. Všechna spolčovací a tisková práva byla po zrušení ústav zásadně omezena nebo zrušena. Zvláštním zákonem z roku 1850 bylo v Prusku znemožněno připojovat se k zahraničním spolkům. Po známém procese proti Svazu komunistů v Kolíně bylo ve všech německých státech zakázáno spolčování, shromažďování a stávkování. Kolektivní odpor proti zaměstnavatelům byl považován za zločin.⁶ Dělnictvo se mělo tehdy v 50. letech — jak to víme z rakouských zemí — organizovat jen v podpůrných a nemocenských spolcích, které vznikaly ojedinelé již před rokem 1848. Bachovský režim zároveň podporoval zřizování „spolků katolických tovaryšů“ (vznikaly hojně na Moravě), které stály pod vlivem katolické církve.⁷

Pokud jde o Rakousko, tam byl neoabsolutismus namířen především proti národně politickým hnutím — tedy proti Maďarům, Italům, Polákům v Haliči (podobně postupovala i pruská vláda proti poznaňským Polákům), rovněž i proti Čechům a Jihoslovanům — a konec konců proti Němcům (Rakušanům).

Oktrojovaná ústava z března 1849 naznačila dostatečně jasně, že Habsburkové považují Uhry za přímou část své říše. Oddělením Sedmihradska, Charvátska a Srbské vojvodiny vytvářela Vídeň u Rumunů, Charvátů a Srbů iluze o možnosti splnění jejich národně územních cílů, a tak je zároveň získávala pro spojenectví proti „odbojným“ Maďarům. Po srpnu 1849 se vídeňská vláda krvavě vypořádala s maďarskými vojáky a politiky. Vojenskopolicejní režim, který Vídeň zavedla v nově administrativně rozdělených Uhrách, vypořádal se po roce 1851 i s pokusy někte-

⁵ Tamtéž, s. 456.

⁶ Tamtéž.

⁷ Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku, Brno 1956, s. 35.

rých spikleneckých organizací, jež se připravovaly podle Kossuthových pokynů ze zahraničí (Kossuth byl nejdříve internován v Turecku, od r. 1851 působil v Londýně) k rozpoutání nového národního povstání.⁸

V Haliči bylo zavedeno stanné právo ve Lvově již v listopadu 1848, od roku 1849 pak postupně zesílila ve správě celé Haliče kompetence vojenských orgánů, třebaže guvernérem či místodržitelem tu nadále zůstal polský velkostatkář Agenor Gołuchowski. V novém systému státní správy Haliče převažovali dosazení němečtí či německy úřadující byrokraté. Užívání polštiny ve správě a na soudech bylo omezováno. Tak se dělo také v krakovských gymnaziích. Na Jagelonské univerzitě se začalo od roku 1854 přednášet znovu německy. Osoby podezřelé ze styků s povstaleckými Uhrami a vůbec činné v revolučním hnutí 1848 byly stíhány a souzeny. V roce 1851 odhalila policie tajnou skupinu Jul. M. Goslara (povstalec z roku 1846, vězně brněnského Špilberku do března 1848), který spolu s jinými bývalými revolucionáři a snad i v dorozumění s vídeňskými radikály připravoval eventuální nové protirakouské povstání. Spolupráce s ruskými a pruskými bezpečnostními orgány proti polským národně osvobozeneckým snahám ulehčovala rakouské vládě udržet v Haliči klid. Tato spolupráce byla samozřejmě výhodná i pro Rusko (v Království polském byla rozbita a odkryta polská revoluční organizace již v roce 1850) a Prusko (existující spojení poznaňských Poláků s emigrantskými centry v Londýně bylo odhaleno r. 1852).⁹

Určitým „ziskem“ pro polské velkostatkáře v Haliči po roce 1849 bylo udržení administrativní jednoty Haliče. Po bitvě u Világose přestali být haličtí Ukrajinci rakouské reakci potřebni. Gołuchowskému se podařilo dokázat Vídni, že existence samostatné „rusínské“ provincie by zavdávala příčiny k neustálým sporům a umožňovala by eventuálně její odtržení od Rakouska ve prospěch Ruska. A tak idea utvoření zvláštní ukrajinské provincie z východní Haliče padla, rakouská vláda rozpustila ukrajinské národní rady a nakonec začala zavádět do škol ve východní Haliči opět němčinu a částečně i polštinu místo ukrajinštiny. Císařský patent z roku 1850, proklamující oficiálně národní rovnoprávnost Ukrajinců, zůstal jen slibem, neplatným po roce 1851. Ještě horší musilo být zklamání uher-ských Ukrajinců v podkarpatských župách, v nichž bylo po roce 1849 zavedeno dokonce ukrajinské úřadování a jejichž guvernérem byl jmenován Adolf J. Dobranskyj:¹⁰ v novém administrativním rozdělení Uher bylo území karpatských Ukrajinců začleněno do košického „distriktu“.

Vítězstvím nad vojsky Království sardinského koncem března 1849 a pak dobytím Benátek v srpnu 1849 obnovilo Rakousko svou vládu

⁸ Die Geschichte Ungarns, Budapest 1971, s. 349.

⁹ Historia Polski, II, 3, Warszawa 1959, s. 380—382.

¹⁰ M. Danilák, Ukrajinci v Rakúsku v revolúcii 1848—1849, Brno 1969 (kandidátská práce, strojopis).

v „Lombardsko-benátském království“. Postup Radeckého do střední Itálie napomáhal obnovit absolutistické vlády v papežském státě a ve vévodstvích modenském, parmském a v Toskánském velkovévodství (vévoda modenský a velkovévoda toskánský byli potomky mladší větve habsburské dynastie). Maršál Radecký byl pověřen správou Lombardsko-Benátska a jako velitel rakouských vojsk v Itálii vykonával kontrolu nad celou jednou třetinou italského teritoria.

V Lombardii a Benátkách vyhlásila rakouská vláda 12. 8. 1849 amnestii, z níž byli ovšem vyloučení velmi četní prominentní „provinilci“. Značná část uprchlíků se do Lombardska a Benátska vrátila, další část však nadále zůstala v Piemontě, menší skupina hledala azyl ve Švýcarsku. Rakouská finanční a hospodářská politika v Království lombardsko-benátském a zejména pak metody vojensko-policejní správy pobuřovaly měšťany a nakonec neuspokojily ani rolníky. Převážně až jednostranně výhodná pro Rakousko byla i smlouva o celní unii s Modenou a Parmou z roku 1852.

Svou podporou papeži Piu IX, pod jehož vládou se v papežském (Římskem) státě obnovil jezuitský řád a začala vlna teroru proti tamním vlastencům, snažila se rakouská vláda zajistit a zesílit svůj vliv v celé Itálii. *To ještě více zvyšovalo nenávisť Italů proti Habsburkům* — a zároveň naráželo toto úsilí na odpor Francie a Anglie (viz o tom dále). Podněcující tyto protirakouské averze svých spoluobčanů, připravovali italští demokraté v emigraci nové vystoupení proti rakouské nadvládě. „Italská národní asociace“, kterou ustavil G. Mazzini jako dědičku a pokračovatelku vlády Římské republiky z června 1849, vyzývala od podzimu 1850 k přípravě boje za nezávislost, svobodu a sjednocení. Mazziniho program sice nebyl přijímán v Itálii jednoznačně nebo dokonce nadšeně, ale „Národní asociace“ se stala nejvíce rozšířenou ilegální organizací v celé Itálii: základnou „mazzinovského hnutí“ se stal Janov, v Lombardsko-Benátsku pak byly tyto organizace činné nejen v Miláně a Benátkách, ale také v Brescii, Pavii, Kremoně a Mantui, nebo i v Padui, Veroně, Tresinu a jinde. Mazzini předpokládal, že povstání vypukne nejdříve v Lombardsku: bylo přece namířeno především proti Rakousku. Povstání v Miláně mělo být signálem pro další italská města a eventuálně se mělo stát začátkem hnutí v Uhrách a v Německu nebo i ve Francii.

I když rakouské orgány přicházely podzemním mazzinovským organizacím na stopu již v letech 1851—1852 a zatkly desítky a desítky osob v jednotlivých městech včetně Milána, Mazzini trval na tom, aby se v přípravách povstání pokračovalo. Za tím účelem vyslal do Milána jednoho ze svých spolupracovníků Em. Bridziho, do Turína pak Au. Saffiho (ten měl zorganizovat eventuálně výpravu Lombardců a Maďarů z Piemontu do Lombardie). Mazzini sám odjel v lednu 1853 z Londýna do Švýcarska, aby měl odtud blízko k povstání, které mělo začít dne 6. února 1853 v poslední neděli tamního karnevalu.

Povstání vskutku toho dne vypuklo, rakouští vojáci byli dokonce zprvu překvapeni, ale protože vystoupení povstalců nebylo dost koordinované, nemohlo skončit úspěšně. Ještě večer téhož dne a v průběhu následujících dní pozatýkaly a uvěznily rakouské orgány dvě stě až tři sta osob, z nichž někteří byli okamžitě nebo v dalších dnech popraveni.¹¹ *Povstání v Miláně sice na krátkou dobu vzrušilo zahraniční veřejnost a vyvolalo naděje u Maďarů a Poláků, ale zbytečně.* Rakouská armáda a rakouská policie tyto naděje zmařily.

Neabsolutistický kurs rakouské vlády nebyl příznivý ani té části německých Rakušanů, kteří nadále lpěli na ideji sjednocení všech Němců v rámci jednotného či jednoho velkého Německa. Německy mluvící Rakušané byli pochopitelně rovněž postiženi omezením sociálně politických svobod jednotlivých občanů a institucí, ale nemusili snášet břemeno germanizace správy a veřejného života. Vývoj v Rakousku, Prusku a jinde v Německém spolku, v němž se zásluhou carského Ruska stalo od listopadu 1850 vedoucím činitelem habsburské Rakousko,¹² způsobil, že německý národ zůstal nadále rozdělen. V obnoveném Německém spolku totiž zůstaly nadále některé politické a ekonomické (celní) přehrady. Snaha knížete Schwarzenberka o zapojení celého Rakouska (i s Uhrami a Haličí s Bukovinou) do Německého spolku a o vytvoření celní unie v rámci Německého spolku neuspěla nejen pro odpor Pruska, ale také Anglie a Francie. Vlády těchto dvou evropských velmocí protestovaly proti takovému úmyslu jako proti porušení ustanovení vídeňského kongresu z roku 1815! A tak v důsledku postojů Pruska a obou západních evropských velmocí zůstal na papíře projekt velké celní unie, kterou připravoval Karl L. von Bruck, ministr obchodu a pak financí ve Schwarzenberkově vládě. Bruck měl pochopitelně jako rakouský ministr na mysli zájmy a potřeby rakouské říše, ale zároveň ve svém návrhu z roku 1850 apeloval na vlády německých států a na celý německý národ: Bruck dokazoval, že utvoření celní unie mezi německými státy a Rakouskem by bylo prvním krokem k politické jednotě německého lidu. Takové záměry byly však proti mysli i samému Schwarzenberkovi, a Bruck proto z vlády v roce 1851 vystoupil.¹³

¹¹ Candeloro, *Istoria sovremennoj Italii*, 4, Moskva 1966, s. 114—116.

¹² Prusko, Hannoveršsko a Sasko se domluvíly na začátku roku 1860 na sjednocení Německa bez Rakouska, což mělo být provedeno na zasedání německého parlamentu v Erfurtu (zasedal tu od 20. 3. 1850). K dohodě těchto tří států se připojili panovníci dalších 17 států, ale zase naopak Rakousko, Bavorsko a Württembersko uzavřely 11. 10. 1850 dohodu proti nárokům Pruska na hegemonii v Německém spolku. K dohodě se pak začali připojovat i panovníci těch zemí, kteří na jaře 1850 souhlasili s „maloněmeckým sjednocením“. Na schůzce Mikuláše I., Františka Josefa I. a předsedy pruské vlády hraběte Brandenbura ve Varšavě 28. 10. 1850 bylo Prusko donuceno vzdát se svého pokusu o sjednocení Německa bez Rakouska.

¹³ Vstoupil do ní znovu v roce 1855 jako ministr financí. V roce 1859 napsal Bruck novou studii o „Úkolech Rakouska“. V ní doporučoval, aby Rakousko usilovalo o vy-

Rakousko se nestalo „přirozeným nositelem velkoněmecké politiky“, jak chtěl Bruck, nicméně celková politika Schwarzenberkovy a pak i Bachovy vlády v 50. letech potvrzovala jednu z Bruckových zásad: Rakousko, čili „podunajská říše“, bylo nadále „svou historií, politikou a postavením v podstatě německým státem“. A to se nedotýkalo nepříjemně německých Rakušanů či rakouských Němců, nýbrž Maďarů, Italů, Poláků, Čechů a více či méně důrazně také ostatních.

Schwarzenberkovo a hlavně Bruckovo pojetí postavení Rakouska v Německém spolku je v literatuře hodnoceno jako jedna varianta ideje „mitteleuropy“, kterou propagoval již dříve Fr. List a kterou přijímal a rozvíjel od 50. let v Berlíně Constantin Frantz,¹⁴ kterou rozvíjeli někteří publicisté zejména v Bavorsku v období blížící se války italsko-rakouské. Stoupenci „teorie středoevropské velmoci“ pochopitelně považovali za nutné hájit „německé zájmy v Itálii“.¹⁵

„Středoevropská velmoc“ měla zahrnout nejen Rakousko a státy Německého spolku: myslilo se i na ovládnutí „slovansko-rumunských podunajských zemí“. V roce 1854 učinilo Rakousko vážný krok ke splnění tohoto cíle. Kupodivu však nikoli v duchu těch doporučení ministra zahraničních věcí Buola von Schauensteina a generálů na čele s maršálem Radetzským, kteří chtěli získat pro Rakousko Srbsko, Bosnu, Albánii a západní Makedonii ve spolupráci s Ruskem, ale naopak politikou nepřátelskou vůči Rusku. Po zahájení Krymské války (viz dále) přijalo Rakousko orientaci na západní státy a v dohodě s nimi si vynutilo na Rusku odchod jeho vojsk z dunajských knížectví Valašska a Moldavska a samo toto knížectví v červenci 1854 obsadilo.¹⁶

*

Odhalení nebo potlačení pokusů Poláků, Maďarů a Italů o nová protirakouská vystoupení, nadále trvající rozdělení Němců, umlčení Čechů a jiných, obsazení rumunských knížectví — to vše se mohlo jevit důkazem úplného potlačení „národnostního principu“ a úplného vítězství absolutistického dynastického principu. Představitelé Poláků, Italů, Maďarů, Němců nebo i Rumunů v emigraci však promýšleli i po roce 1849 možnosti obnovy a obrody „národní ideje“ a „bratrské spolupráce“ jako vhodné protiabsolutistické a revoluční zbraně svého hnutí doma v utlačo-

tvoreni jakéhosi velkoněmeckého svazu států na principu federalismu. Eventuálním přístupem Švýcarské spolkové republiky a italských federalizovaných států by vznikla obrovská konfederace, jež by vyplňovala prostor od Severního moře až k Jadranu. A Rakousko by bylo „Přirozeným nositelem velkoněmecké politiky“. Kann, c. d., II, s. 75—78.

¹⁴ Tamtéž, s. 83 ad.

¹⁵ Engelsovu a Marxovu kritiku „teorie středoevropské velmoci“ viz MEL, 2, s. 316—319.

¹⁶ Dějiny diplomacie, I, s. 549, 556 ad.

vané vlasti. A na začátku Krymské války se začalo pracovat s „národnostním principem“ dokonce i v prostředí diplomacie evropských mocností. *Výsledky Krymské války* sice zklamaly naděje Poláků a Maďarů, ale přiblížily cestu ke sjednocení Rumunů ve Valašsku a Moldavsku. *Následující rozšíření Piemontu* (Sardinského království) o Lombardsko za války francouzsko-italské proti Rakousku, která se stala začátkem úsilí o sjednocení Itálie, *podruhé naznačovalo, že se v Evropě opět ohlašoval „národnostní princip“, který prorážel bariéru neabsolutismu.* Toto heslo si vepsal na svůj válečný prapor sám francouzský císař, aby tak zastřel skutečné cíle své války (viz o tom dále). „Národnostní princip“ jako cíl války Francie a Sardinie proti Rakousku vítaly jednotlivé skupiny politické veřejnosti nejen v Anglii, ale i v Rusku (i když skuteční demokraté, např. Černyševskij, se dívali na politiku Napoleona III. s nedůvěrou).¹⁷ „Národnostní princip“ na praporech Napoleona III. povzbuzoval především představitele politické emigrace ze střední a jihovýchodní Evropy.

Válka v severní Itálii (přesněji řečeno její výsledky) *se stala jednou z událostí, jež dovršovala konec éry neabsolutismu v evropských zemích.* To platí nejen o jednotlivých italských státech a o Rakousku, ale i o Francii, kde ani aktivní koloniální politika na Dálném východě, ani úspěch francouzské armády ve válce proti Rakousku nemohly zabránit růstu nespokojenosti francouzského lidu, jež vznikala již v období těžké hospodářské krize v letech 1857—1858. Pozice césarismu byly ve Francii natolik otřeseny, že Ludvík Napoleon byl přinucen povolit v roce 1860 některé politické svobody ve své zemi a zahájit tak období „liberálního císařství“. Také v Prusku a jinde v Německu pomáhaly události v Itálii prosazovat (podobně jako v Rakousku) především buržoazní vrstvy.

Od přelomu 50. a 60. let se však začalo ozývat i dělnictvo.

2. Mezinárodní vztahy v 50. letech

I když byl na evropské pevnině po roce 1849 nastolován takřka všude absolutismus dynastických vlád, přece jen shodný charakter režimů niterak neusnadňoval vzájemné vztahy mezi velmocemi. Hned *na začátku 50. let stávala se podnětem k napjatým vztahům mezi velmocemi opět tzv. východní otázka.* Carská vláda se připravovala po vítězství u Világoše k uskutečňování svých starších cílů na Balkáně a na Bosporu. Rusko spolu s Rakouskem požádalo nejdříve Portu o okamžité vydání „svých“ (ruských a rakouských) „poddaných“ (polských a maďarských vedoucích vojáků a politiků z období maďarského povstání proti Rakousku), kteří od léta

¹⁷ Candeloro, IV, s. 324—326.

1849 hledali v Turecku azyl. Anglická a také francouzská vláda se však postavila za Portu: Londýn i Paříž doporučily Petrohradu ve věci vydání Béma, Dembiňského, Kossutha a jiných.

Mikuláš I. však pokračoval v zostřeném kursu proti Osmanské říši: využil přitom již známé otázky ochrany křesťanských chrámů ve „svaté zemi“, kterou ovládalo Turecko. Ale i francouzská vláda začala od roku 1850 — to už začal uplatňovat svůj vliv v zahraniční politice Ludvík Napoleon — tlačit na Portu, aby právo na dozor v křesťanských chrámech Jeruzaléma a Betlému bylo svěřeno Francii. Tak začal vznikat francouzsko-ruský rozpor, který se prohloubil v roce 1852 v souvislosti s rozhodnutím cara Mikuláše I. oslovovat nového francouzského císaře Napoleona III. jen Ludvíkem Napoleonem a „milým přítelem“, místo obvyklé formule „drahý bratře“. Dodejme k tomu, že spolu s Mikulášem domlouvali takový postup také habsburský František Josef I. i pruský Hohenzollern Bedřich Vilém IV., ale oba poslední na poslední chvíli změnili doporučení svých ministrů a užili při blahopřání francouzskému císaři oslovení podle diplomatických zvyklostí a v duchu přání Napoleona III.

Žádost carské vlády o právo „ochraňovat“ tzv. svatá místa v Turecku anebo i všechny sultánovy pravoslavné poddané byla formou snah carského Ruska získat pravomoc nad většinou Balkánu, který byl nadále v přímém nebo závislém držení Osmanské říše. Považuje Turecko již od 40. let za „chorého muže na Bosporu“, promýšlel Mikuláš I. znovu všechny možné a dostupné cesty k dosažení svého cíle: ovládnout Úžiny. Prostřednictvím anglického vyslance v Petrohradě *nabídl ruský car začátkem ledna 1853 vládě Velké Británie dohodu o rozdělení Osmanské říše*. Pro Rusko nárokoval protektorát nad Moldavskem, Valašskem, Bulharskem a Srbskem, Anglii doporučoval uchvátit Egypt a Krétu.¹

I když Anglie tuto nabídku odmítla a zejména se zásadně ohradila proti eventuálnímu pokusu Ruska obsadit Cařihrad, i když anglický vyslanec upozorňoval, že na tuto nabídku budou pohlížet nevráživě také Francie a Rakousko, naléhal Mikuláš na své ministry, aby se v záměrech Ruska ve „východní politice“ pokračovalo. Spoléhaje na vděčnost Habsburků, kterým znovu pomohl v roce 1850 ve sporu s Hohenzollerny o vedení v Německém spolku, nedbal Mikuláš na skutečnost, že na začátku roku 1853 se zhoršily vztahy s Francií kvůli již zmíněné otázce ochrany svatých míst. *Od března 1853 dávala i Anglie dost zřetelně najevo, že považuje ruské úsilí v Osmanské říši za škodlivé svým vlastním zájmům*. V Petrohradě si to buď dobře neuvědomovali, anebo příliš spoléhali na spojenectví s Rakouskem a na rozpory mezi Anglií a Francií, a rozhodli se postupovat vůči Turecku tvrdě. Zjevnou pohružkou sultánovi bylo obsazení knížectví moldavského a valašského ruskými vojsky v červnu

¹ Dějiny diplomacie, I, s. 543 ad. Vostočnyj vopros vo vněšněj politike Rossii, M. 1978.

1853 — zatím stále ještě bez oficiálního vyhlášení války Turecka a bez podobné odpovědi ze strany Turecka.

Obsazení Valašska a Moldavska ruskými vojsky v létě 1853 vyvolalo v Anglii a ve Francii odpor. Ostatně již v březnu 1853 dal Napoleon III příkaz, aby francouzské loďstvo odplulo do Egejského moře. Také anglické loďstvo dostalo o něco později podobný rozkaz. V červnu a červenci 1853 pak dávaly vlády Anglie a Francie jasně najevo své rozhodnutí postavit se na obranu Turecka a válčit proti Rusku. Toto rozhodnutí jim ulehčovala skutečnost, že „nenávisť k Mikulášovi, tomuto pilíři světové reakce, byla tak silná, že ve Francii i v Anglii nemohlo být v této chvíli populárnější války než proti carskému Rusku“.² Když pak konečně v prosinci 1853 vypovědělo Turecko Rusku válku a ruský admirál Nachimov v odpověď na toto oficiální zahájení války zničil turecké loďstvo v Černém moři, dostaly flotily anglická a francouzská začátkem roku 1854 rozkaz vjet do Černého moře a chránit turecké přístavy i lodí proti ruským útokům. Formálně vyhlásily vlády Anglie a Francie válku Rusku až koncem března 1854.

Tak začala válka, která dostala název Krymská a která trvala až do začátku roku 1856.

Vlády obou západoevropských států se snažily získat pro tuto válku po boku Turecka spojence v Rakousku, Prusku, Švédsku i v Sardinii. Dlouhotrvající boj o Sevastopol si toto úsilí o získání spojenců doslova vynucoval. Lord Aberdeen se dokonce zabýval plánem územních změn v Evropě, pochopitelně především na úkor Ruska a ve prospěch jeho sousedů: Švédsko mělo dostat Finsko a Ålandské ostrovy, Prusko mělo získat pobaltské země, dunajská knížectví by připadla Rakousku (které by ovšem zase odstoupilo Lombardsko-Benátsko ve prospěch Království sardinského), mělo by vzniknout samostatné Polsko (především z ruského záboru), Krym a Kavkaz by byly vráceny Turecku, části Kavkazu by eventuálně tvořily zvláštní stát (Čerkesko) pod sultánovou svrchovaností.³

Také ve francouzských vládních kruzích se v roce 1854 promýšlela možnost využít činnosti polských, maďarských a dalších emigrantů ▼ „evropské politice“. *Napoleon III. proslul svou teorií „národnostního principu“, podle kterého by měly být prováděny změny na mapě Evropy.* Na tuto teorii, resp. na vliv Napoleona III. spoléhali nejvíce četní Poláci, kteří — konkrétně Adam Czartoryski se svým „Hôtelem Lambert“ — doporučovali francouzskému císaři různé projekty změn v jihovýchodní Evropě. Např. se doporučovalo, aby Rakousku byla odevzdána dunajská knížectví, která by spolu se Sedmihradskem tvořila „sjednocené Rumunsko“ pod žezlem Habsburků, kteří zase uvolní Halič pro nezávislé Polsko. Napoleon III. se vskutku pokoušel v letech 1853—1854 projednávat „pol-

² Tamtéž, s. 543—550.

³ Tamtéž, s. 551 ad.

skou otázku“ s Angličany, ale ti se zdráhali vyslovit se určitě v této otázce. Poláci se sami pokoušeli vybudovat na území Turecka vlastní jednotky, ale anglická i francouzská zahraniční politika využívala „polské otázky“ především k nátlaku na Rakousko anebo dokonce s cílem získat „kanonen-futr“.⁴

S francouzskou vládou se chtěli v období začátku Krymské války spojit i někteří maďarští emigranti, ale tyto styky byly navázány hlavně až v předvečer příprav francouzsko-italské války proti Rakousku.

Nepovedly se ani snahy rumunských předáků Rosettiho a Golesca získat souhlas Napoleona III. pro vystoupení Valašska a Moldavska na straně Západu proti Rusku: francouzská zahraniční politika se musila tehdy ohlížet na Rakousko.⁵

Ohled na Rakousko bránil francouzské vládě rozvinout eventuálně „italskou otázku“, a naopak francouzský vládní tisk sliboval, že připojí-li se Rakousko k Francii na Východě, pak budou jeho pozice v Itálii zaručeny: Zavlají-li vlajky francouzská a rakouská na Východě, budou spolu vlát i v Alpách! Rakouská vláda se však ještě na jaře 1854 bránila tomuto nátlaku Francie a Anglie, aby vstoupila po jejich boku do protiruské koalice. Pokusila se proto v dubnu 1854 řešit situaci tak, že uzavřela nejdříve s Pruskem a pak i s ostatními státy Německého spolku jakýsi neutrální blok, navíc po dohodě s Pruskem a se souhlasem Turecka obsadila svými vojsky podunajská knížectví (když předtím pohrozila Rusku vojensky).

To se však zdálo Anglii a Francii málo. Na druhé straně zase Prusko nechtělo přijmout zjevnou protiruskou orientaci. V nových jednáních s Paříží žádala Vídeň pevné záruky svých pozic v Itálii, ale zase francouzští činitelé chtěli nejdříve předběžný podpis smlouvy o připojení Rakouska k protiruské koalici. Vídeň se proto pokoušela zároveň v té době přemluvit Petrohrad k ochotě zahájit jednání o mír. Až v prosinci 1854 se Rakousko připojilo k Francii a Anglii s cílem přinutit Rusko, aby se vzdalo úsilí o ochranu křesťanů v Turecku a zřeklo se protektorství nad dunajskými knížectvími. *Francie pak dala Rakousku souhlas k zachování status quo v Itálii.*

To ovšem znamenalo zklamání pro liberální kruhy v Piemontě a jinde v Itálii, které od roku 1853 očekávaly, že Rakousko půjde s Ruskem a že západní státy se proti nim opřou o národní a liberální hnutí v Evropě. Však také vlády anglická a francouzská oficiálně nebo prostřednictvím londýnského a pařížského tisku rozvíjely propagandu o tom, že válka proti Rusku je válkou civilizace proti barbarství, svobody proti tyranii a pokroku proti reakci. Mezi Italy jen část demokratů, z levých liberálů pak zejména Mazzini, nevěřila těmto frázím. *Poukazovalo se na to, že*

⁴ Historia Polski, II, 3, s. 329—330. Birke, c.d., s. 185—187.

⁵ Birke, s. 228.

západní státy, bránice Turecko, zvěčňují nevolnictví balkánských národů, protože turecký režim je nesporně větší tyraníí než petrohradský. Většina liberálů v Piemontě i jinde v Itálii však tuto propagandu z Londýna a z Paříže přijímala jako naději anebo i jako slib. Proto také piemontský ministerský předseda Cavour nabídl prostřednictvím anglického vyslance v Turíně vstup Sardinského království do západní protiruské koalice. Jenže oznámení pařížského Moniteuru z konce února 1853 o právech Rakouska v severní Itálii a vystoupení Johna Russela v parlamentě v březnu 1853, v němž se výslovně poukazovalo na škodlivost eventuálního vystoupení Italů proti Rakousku, znemožnilo Cavourovi pokračovat v dalším jednání. Nechtějíc však ponechávat Mazzinimu a demokratům iniciativu v národnostní otázce a obávajíc se izolace Piemontu při uskutečňování anglo-francouzsko-rakouské koalice, přistoupila turínská vláda po delším váhání a vyjednávání a také po dosti zjevném nátlaku z Paříže k protiruské koalici, aniž dostala záruky, že se snad po skončení Krymské války udělá něco pro „italskou otázku“.⁶

Za vyslání svého expedičního sboru v síle asi 18.000 mužů na Krym dostalo se Sardinskému království práva účastnit se Pařížské konference, která se konala od konce února a v březnu 1856. Cavour se tu pokoušel přesvědčit Walewského nebo Palmerstona (resp. Clarendona), aby byly na konferenci řešeny i „italské problémy“ tak, že bude zrušeno právo Rakouska na dozor v některých částech papežského státu a že bude k Piemontu připojena Modena i Parma, jejichž vévodové by se mohli stát vládci dunajských knížectví. *Pařížský kongres však doporučil, aby nad Valašskem a Moldavskem byl ustaven „kolektivní protektorát“* (tím by se dunajská knížectví vymanila z vlivu ruského a rakouského) s tím, že jejich stavovská shromáždění sama rozhodnou, *zda se obě země spojí.*⁷

O „italské otázce“ se v Paříži diskutovalo až po podepsání míru, a to 8. dubna 1856, kdy jak Walewski, tak i Clarendon kritizovali poměry v papežském státě a v Království obojí Sicílie. Cavour tak dostal možnost projevit protirakouské nálady vlády i lidu své země. Zástupce Rakouska však odmítl jednat o „italské otázce“ a dalších podobných problémech (o Řecku!). Zástupci Ruska a Pruska se pak vyslovili, že nemají v těchto záležitostech instrukce svých vlád.⁸

V letech 1853—1854 vznikala v demokratických kruzích Západu a zejména v prostředí politické emigrace (polské, italské, maďarské, resp. i rumunské) představa, že snad přece jen dojde ke střetnutí „demokratického Západu“ s „despotickým Východem“ a že po vítězství západoevropské koalice dojde i ke změnám na mapě Evropy na úkor Ruska a Rakouska. *Průběh Krymské války a její zakončení na Pařížské konferenci*

⁶ Candeloro, c.d., IV, s. 165 ad.

⁷ Istorija Rumynii, Moskva 1964, s. 51—55.

⁸ Candeloro, IV, s. 201—202.

způsobily zklamání všem demokratům i části liberálů. Rusko vyvázlo z Krymské války vcelku bez velkých ztrát: vzdalo se na Kavkaze Karsu a na evropské pevnině Besarabie (která byla spojena s Moldavskem — až do roku 1878) a musilo souhlasit s neutralizací Černého moře. Otázka jeho svrchovanosti nad Polskem (Kongresovkou) nebo baltskými zeměmi na Pařížském kongrese vůbec nepadla. Anglie, Francie a Rakousko sice uzavřely dne 15. dubna 1856 zvláštní smlouvu na obranu či ochranu výsledků kongresu, ale tato smlouva nebyla namířena proti Rusku, nýbrž spíše proti revolučním Polákům, Maďarům a hlavně Italům. Z hlediska cílů a potřeb těchto národů sice vznikaly určité naděje v důsledku rozkolu mezi Ruskem a Rakouskem, ale tyto naděje byly rozptýlovány skutečností, že francouzský císař se hned po skončení Pařížské konference začal sbližovat s carským Ruskem.

To bylo škodlivé především pro Poláky. Zástupci Francie a Anglie a Francie na Pařížském kongrese sice naznačovali ruskému představiteli Orlovovi, že by car (Alexandr II.) měl poskytnout svým polským poddaným nějaké úlevy, ale oficiálně se o „polské otázce“ na konferenci nemluvilo. A o dva roky později nabízel Napoleon III. Alexandru II. připojení rakouské Haliče k Rusku za carovu neutralitu v chystané francouzsko-sardinské válce proti Rakousku za sjednocení severní Itálie s Královstvím sardinským.⁹

Sbližování Francie s Ruskem a vzniklé nepřátelství Ruska k Rakousku po Krymské válce — to se jevílo příznivě piemontskému Cavourovi, který brzy po skončení Pařížského kongresu sondoval ve Francii možnost sjednocení Itálie zahájením války Království sardinského proti Rakousku. Přítomnost 20 až 30 tisíců emigrantů z Lombardsko-Benátska v Piemontu a vzrůst autority piemontské vlády v liberálních kruzích italských států — to se zdálo Cavourovi zárukou, že se Království sardinské se svou savojskou dynastií může postavit do čela hnutí za sjednocení Itálie. Mazzini i domácí radikálové v jednotlivých italských státech sice nadále trvali na své představě, že sjednocení Itálie je možné provedením národní revoluce a válkou proti Rakousku (příčemž se spoléhalo na společný postup s revolucí v Uhrách a na eventuální vypuknutí všeobecného evropského povstání),¹⁰ ale jiná část emigrace (Manin, Garibaldi) byla ochotna uznat trvání monarchie, pokud bude usilovat o sjednocení Itálie. Porážka nových pokusů o rozpoutání povstání v Sapri, Janově a Livornu v roce 1857 poškodila prestiž ilegální „strany činu“ (mazzinistů a demokratů) a napomohla upevnit již vzpomenuť pozici Piemontu v hnutí za sjednocení Itálie. Podepřen doma (a pak tajně i jinde v italských státech) novou organizací „Italská národní společnost“, mohl Cavour zesílit své protirakouské zaměření v politice svého státu. Od roku 1857 byly diplomatické

⁹ Birke, s. 193 ad.

¹⁰ Candeloro, IV, s. 272.

styky mezi Rakouskem a Sardinii přerušeny, a to z iniciativy Rakouska, které marně protestovalo v Turíně proti stále častějšímu protirakouskému obsahu tamního tisku. Sbližování Sardinie s Francií však nebylo jednoduché. Napoleon III. sice dával střídavě najevo ochotu podpořit Piemont proti Rakousku, ale ministr zahraničí hrabě Walewski si nepřál válku Sardinie proti Rakousku z obavy, že by Prusko mohlo rozvinout podobné úsilí o sjednocení německých států.

Atentát na Napoleona III., který provedl italský revolucionář Felice Orsini v lednu 1858, vyvolal v Paříži protiitalské nálady, takže se zdálo, že prorakouská tendence Walewského nabude ve francouzské zahraniční politice vrchu. Průběh procesu kupodivu naopak ještě více rozvířil „italskou otázku“. Sám Napoleon III. schválil otištění posledních dvou dopisů vězněného F. Orsiniho, který nyní vyzýval k osvobození Itálie od rakouského jha za pomoci Francie. Již na jaře vedl francouzský císař bez vědomí svého ministra zahraničních věcí tajná jednání s Piemontem. V červenci 1858 pak domluvili Cavour a Napoleon plán francouzsko-sardinského spojení proti Rakousku a vypracovali postup akcí, kterými mělo být Rakousko vyprovokováno k zahájení války proti Království sardinskému. Výsledkem této války, v níž Rakousko utrpí porážku, mělo být utvoření Království severní Itálie (připojením Lombardsko-Benátska k Piemontu) na čele se savojskou dynastií. V Římě a okolí bude nadále vládnout papež, pod jehož vedením se utvoří spojení Toskany a dalších státek Království střední Itálie (pod vedením papeže), na jihu zůstane Království obojí Sicílie. Všechny čtyři italské státy pak utvoří konfederaci (na způsob Německého spolku) pod předsednictvím papeže. Za pomoc ve válce proti Rakousku žádal francouzský císař odstoupení Savojska a Nizzu ve prospěch Francie a zároveň navrhl svatbu prince Napoleona, Jêroma Bonaparta, se sardinskou princeznou Klotyldou.¹¹

Důsledky nové hospodářské krize v Evropě v roce 1858, která velmi postihovala zejména rolníky, a vzrůstající kritický postoj aristokracie proti druhému císařství — to nutilo Napoleona III. k takové zahraniční politice Francie, která měla přinést císařství nové úspěchy. Domníváje se, že pomoc Sardinskému království zajistí Francii velký vliv v celé Itálii (Jêrome Bonaparte by eventuálně mohl panovat ve Střední Itálii, za neapolského krále by popřípadě byl dosazen Lucian Murat) a navíc učiní definitivně konec revolučnímu mazzinismu, rozhodl se Napoleon III. připravit společnou francouzsko-sardinskou válku proti Rakousku. V lednu 1859 podepsaly Francie a Sardinie smlouvu proti „agresivnímu aktu“ ze strany Rakouska.

Své plány v Itálii zabezpečoval Napoleon III. také podporou snah o spojení dunajských knížectví, k čemuž vskutku došlo v lednu 1859 tak, že jak v Moldavsku, tak i ve Valašsku byl zvolen knížetem A. Cuza. To

¹¹ Tamtéž, s. 310—311.

se stalo proti vůli Turecka, Rakouska i Anglie, ale za podpory Francie. Protože pozornost velmocí se tehdy soustřeďovala k Itálii, nevznikly vznikajícímu rumunskému národnímu státu žádné velké komplikace. Přes Rumunsko pak měly být zajištěny dodávky francouzských zbraní pro eventuální povstání Maďarů proti Habsburkům. Přes Paříž bylo prostředkováno i jednání mezi zástupci maďarské emigrace a dvorem knížete Cuzy o příští maďarsko-rumunské spolupráci. Ale část radikální rumunské opozice byla proti této spolupráci s Maďary, kteří nebyli ochotni souhlasit s myšlenkou připojení Sedmihradska k příštím velkému rumunskému státu.¹²

Protirakouské záměry Napoleona III. vzbudily znovu naděje maďarské emigrace. Kossuth vyjednával na jaře 1859 s francouzským císařem o možné účasti Maďarů v protirakouském tažení. Hned po vypuknutí války (viz dále) utvořili Teleki, Kossuth a Klapka emigrační „Maďarské národní direktorium“, které řídilo organizaci maďarského legionu v Piemontu (pod vedením Klapky) a začalo připravovat povstání v Uhrách.¹³

Své protirakouské plány si Napoleon zabezpečoval v březnu 1859 i dohodou s Ruskem o jeho neutralitě v chystané válce Sardinie proti Rakousku. Pokud jde o Anglii, tam prorakouská orientace zahraniční politiky nebyla na jaře 1859 tak intenzivní, aby mohlo vzniknout nebezpečí eventuálního vystoupení Anglie ve prospěch Rakouska. V Německém spolku sice existovaly četné prorakouské sympatie, jejichž cílem bylo uskutečnit „Velkou Germánii“ (jejíž součástí měly být pochopitelně i rakouské země v Itálii), v některých evropských státech dokonce vznikala domněnka, že v případě francouzské pomoci Sardinii dojde k prusko-francouzskému konfliktu a že eventuální válka v Itálii se rozhodne více na Rýně než podél Pádu,¹⁴ ale v Prusku převažovaly tendence za sjednocení Německa bez Rakouska nebo i proti Rakousku.

A tak měli v Paříži tehdy na jaře 1859 nepochybně volnou ruku. Nyní šlo o to, aby bylo Rakousko vylákáno k zahájení útoku proti Sardinii Piemontským politikům se vskutku podařilo vydráždit *Rakousko tak, že dne 23. dubna 1859 podalo Turínu ultimatum*. Vídeň tak ztratila právo žádat pomoc od Německého spolku a Turín se zase mohl „bránit“ a žádat Francii o „pomoc“. Tak začala válka, v níž francouzsko-italská vojska vyhrála v květnu a červnu 1859 nad Rakušany řadu bitev a připravila jim koncem června zdrcující porážku u Solferina. Ale krátce nato došlo ve válce k nečekanému obratu, který poškodil Italy a zmařil naděje Maďarů. Bez vědomí Viktora Emanuela II. nabídl Napoleon III. rakouskému císaři Františku Josefovi I. dne 5. července 1859 uzavření míru. Obáváje se, že povstání v Toskáně, pak i v Modeně a Parmě znemožní zřízení Království

¹² Birke, s. 229—230.

¹³ Geschichte Ungarns, s. 352—354. Birke, s. 214—215.

¹⁴ Candeloro, IV, s. 353.

střední Itálie na čele s Jêromem Bonapartem a že další vojenský postup proti Rakousku vzbudí nelibost Anglie, Ruska (veřejné mínění v těchto zemích bylo však příznivé Italům) a v Prusku, rozhodl se Napoleon III. skončit s válkou. Aby předešel úsilí pruských diplomatů, kteří nabízeli již v červnu prostředkování ve válce, nabídl francouzský císař mír Rakousku sám. Prostřednictvím anglické vlády pak oznámil podmínky zakončení války: Lombardsko bude připojeno k Sardinskému království a Benátsko bude samostatným celkem pod svrchovaností rakouského arcivévody. Tyto podmínky rakouský císař přijal a *dne 11. července 1859 podepsal ve Villafrance mír*. Napoleon pak přesvědčil Františka Josefa navíc o účelnosti založení „italské federace“ pod vedením papeže; rakouský císař pochopitelně uvítal Napoleonovo rozhodnutí o tom, že by se do Toskány, Modeny a Parmy měli vrátit svržení panovníci. Definitivní mír mezi Francií a Rakouskem byl podepsán po delším jednání až dne 11. listopadu 1859 v Curychu: podepsala jej i Sardinie. Francie a Rakousko se zároveň dohodly, že o uspořádání Itálie se bude jednat na evropském kongrese.

Události v Itálii se však po červenci 1859 vyvíjely poněkud jinak, než chtěli oba císařové. V Toskánsku a v dalších vévodstvích a legátstvích papežského státu trvali na svržení dosavadních režimů a žádali spojení s Piemontem. Francie a Anglie pak v lednu 1860 prohlásily, že se jednotlivé italské státečky mají samy rozhodnout o svém připojení k Sardinii, jejíž vláda skutečně zesílila po březnu 1860 úsilí o splnění svých původních záměrů. Rakousko sice dávalo najevo svůj nesouhlas s probíhajícími změnami v Itálii a zejména protestovala proti tažení Garibaldových dobrovolníků na Sicílii proti neapolským Bourbonům (proti Ferdinandovi II.), ale k zásahu proti Piemontu se neodvážilo. Nespokojenost ruského cara s „revoluční formou“ sjednocování Itálie nebyla Habsburkovi Františku Josefovi I. nic platná. Napoleon III., vida, že anglická vláda přijala vcelku kladně sjednocování Itálie pod vedením savojské dynastie, nehodlal překážet úsilí sardinského premiéra Cavoura „sklízet plody garibaldovské epopeje“. V oficiálních kruzích Berlína bylo tažení Garibaldiho na Sicílii sice rovněž odsuzováno, ale část liberálů a demokratů v Prusku s italským osvobozovacím hnutím souhlasila: navíc byly vztahy mezi Berlínem a Vídní nadále ve znamení vážných rozporů.

Až na podzim 1860 se zdálo, že situace se změní v neprospěch Sardinie. Petrohrad přerušil diplomatické styky s Turínem a Rakousko posílilo svá vojska v Benátsku. Oznámení o tom, že se dne 25. října 1860 sejdou ve Varšavě císař rakouský, car ruský a princ-regent pruský, vyvolalo u Cavoura silné znepokojení. Schůzka „východních“ panovníků ve Varšavě však neskončila tak, jak se obávali v Turíně. Ve Varšavě totiž nešlo o obnovu Svaté aliance. Car Alexandr seznámil Františka Josefa a Viléma s memorandem Napoleona III., v němž francouzský císař oznamoval a žádal: 1. Napadne-li Piemont Rakousko, Francie neposkytne Sardinskému

království žádnou pomoc za předpokladu, že německé státy nebudou pomáhat Rakousku. 2. Vyhraje-li Rakousko v eventuální válce se Sardinii, pak dohody z Villafranky a Curychu nebudou měněny: Lombardie zůstane Piemontu a Itálie se stane federací států. 3. Ostatní otázky italských států budou projednány na evropském kongrese. 4. Přenechání Nizzy a Savojska Francii zůstává v platnosti.¹⁵

Rakousko prohlásilo, že takovou nabídku či takové podmínky, jež klade Francie, nemůže přijmout. Prusko považovalo za možné projednávat tento návrh jen tehdy, kdyby bylo útočníkem Rakousko. Prusko zároveň navrhlo, aby se tyto otázky nadále mezi velmocemi projednávaly. Vylíčený postoj Pruska a také skutečnost, že ruský car vzal na sebe závazek projednat francouzské návrhy s Rakouskem, svědčily o tom, že Rakousko by při eventuálním pokusu o vybojování ztracených pozicí v Itálii zůstalo izolováno.

Přehled mezinárodních vztahů v 50. letech můžeme předběžně shrnout stručným konstatováním, že navzdory celkovému charakteru etapy po porážce revoluce 1848—1849 bylo v padesátých letech na diplomatickém kolbišti i na vojenských polích živo a horko. Obnovila se „východní otázka“, která dala podnět ke Krymské válce. Dobrodružná politika Napoleona III. vyvolávala naděje Italů, Poláků, Maďarů i Rumunů. Válka Francie a Sardinska proti Rakousku tyto naděje na řešení „národnostního principu“ ještě více posilovala. Ale sblížení Napoleona III. s Alexandrem II. znemožňovalo císařské Francii vykonávat úlohu rušitele neoabsolutistického statu quo v Evropě. Teprve od roku 1860 vznikala pro nesvobodné a rozdělené národy v Evropě určitá naděje, že ke změnám v jejich postavení a vůbec i ke změnám na mapě Evropy může dojít. Setkání tří panovníků — ruského cara, rakouského císaře a pruského prince-regenta — ve Varšavě v říjnu 1860 potvrzovalo již dříve poznávanou skutečnost, že „Svatá aliance vskutku přestala existovat“.¹⁶

3. Programy politické emigrace z kontinentální Evropy v 50. letech

Po porážce revoluce 1848—1849 se většina demokratů (zde ve smyslu širším — včetně levých liberálů) z Polska, Německa, Lombardsko-Benátska, Uher a dunajských knížectví znovu uchýlovala do západní Evropy, nejdříve do Paříže a do Švýcarska, potom do Anglie. Vývoj poměrů ve Francii po roce 1849 nutil i francouzské radikály hledat azyl v „Albionu“. Nejpočetnější masu běženců tvořili zřejmě obyvatelé Lombardsko-Benát-

¹⁵ Tamtéž, s. 561.

¹⁶ Tamtéž, s. 562.

ska, ale ti se většinou zdržovali v Království sardinském, kdežto do Francie či do Švýcarska a potom do Anglie šla jen část Italů. A tak nejpočetnější skupinu mezi emigranty ze střední a jihovýchodní či jižní Evropy v západní Evropě a konkrétně v Anglii tvořili opět zejména Němci i Poláci. Ti první hledali spásu mimo jiné také za mořem — v USA —, druzí zase zůstávali nebo nadále hledali útočiště ve Francii a pak v Anglii, kam se pokoušeli dostat i ti členové polské legie v Uhrách, kteří zprvu hledali ochranu v Turecku (asi 1000 osob — ze skupiny generála Bema). Tento směr útěku do politické emigrace musili volit v srpnu 1849 také četní Maďaři (Lajos Kossuth a další).

V řadách emigrantů z kontinentální Evropy byl — zdá se — zprvu a možná i nejdéle *nejvíce iniciativní a optimistický opět Giuseppe Mazzini*, který již v září 1849 vydával ve švýcarském Lausanne dvoutýdeník „Italia de l'opolo“, v němž znovu a leckdy i doslova navazoval na svůj program (na svou ideologii) z let 1831—1834. Mazzini se i po roce 1849 domníval, že příčinou porážky evropské revoluce 1848—1849 byl nedostatek koordinace dění mezi jednotlivými demokratickými proudy v Evropě nebo národních hnutí jednotlivých zemí, uvnitř Itálie pak prý škodila naivní víra v osobu Pia IX. a sardinského krále Karla Alberta. Proto Mazzini považoval za nutné usilovat především o sjednocení všech demokratických sil v Evropě. Domníváje se, že revoluce v Německu, Uhrách i Itálii byly poraženy především v důsledku cizí vojenské intervence, viděl a doporučoval Mazzini snadné východisko: Povstaneme-li všude ve všech zemích naráz a společně, nebude zahraniční intervence možná. Proti spojenectví reakčních vlád utvořme Svatý svaz národů. Utvořme jednotnou bojovnou organizaci, jejíž program se bude opírat o základní a všem přijatelné principy: 1. o přeměnu Evropy v národní a nezávislé státy, které se stanou členy jedné asociace; 2. o pokrok, jenž bude uskutečňovat lid; 3. o republikánství, jež je nejvhodnější formou demokracie; 4. o boj proti nerovnosti a chudobě; 5. o rodinu, osobní vlastnictví a náboženství jako „svaté“ principy lidského života.¹

Uvedené principy byly však příliš „mazzinistické“, takže nevyvolaly žádný nadšený souhlas u jiných národů. Mazzini se sice vyhýbal vést otevřenou protisocialistickou kampaň, nicméně nezdržel se výroků, v nichž viděl jednu z překážek sjednocení revolučních sil v Evropě právě socialistické snahy z let 1848—1849. Pro Itálii pak Mazzini doporučoval, aby „národní strana“ (kterou utvořil po srpnu 1849 spolu se Saffim a Montecim) vyhlásila program sjednocení Itálie jako jednoho Národa“ s jedním Národním shromážděním. Sjednocení Italů bude provedeno národním povstáním na základě hesla: Za boha a za národ!²

V květnu 1850 přijel Mazzini tajně do Paříže, ale zklamán tamními

¹ Candeloro, 4, s. 57.

² Tamtéž, s. 59.

poměry, odebral se do Londýna, kde se již usadila většina všech významných evropských demokratů-revolucionářů. V Londýně založil Mazzini „Ústřední výbor evropské demokracie“ (resp. Ústřední evropský demokratický výbor — ÚEDV), jehož členy se stali kromě Mazziniho Francouz Ledru-Rollin, Němec Arnold Ruge a Polák Albert Daresz (člen obnovené Centralizace Demokratické společnosti). Později se stal členem ÚEDV také Maďar Lajos Kossuth, členství v tomto orgánu přijal také další Francouz Arago, ke spolupráci byl připoután i Rumun D. Bratianu a pracoval v tomto výboru také jiný Polák Worcell.³ Dne 22. července 1850 vydal Ústřední evropský demokratický výbor zvláštní manifest (psal jej pochopitelně Mazzini), v němž se oznamovalo vytvoření tohoto orgánu, jehož úkolem mělo být připravit nová povstání v Evropě proti tyranům. Mazzini věřil, že k povstání určitě dojde v Itálii anebo i jinde, nakonec jistě také ve Francii.

Členství Ledru-Rollina vyvolalo nespokojenost Louise Blanca a jeho druhů. Mazziniho program odmítali i George Sandová a pak i Alexandr Gercen. Protože Arnold Ruge začal v londýnské emigraci zaujímat zjevnou protisocialistickou pozici, nemohl ÚEDV počítat s podporou valné části německé radikální demokracie a naopak musil se dočkat otevřeného odmítnutí ze strany členů Svazu komunistů a zejména od Karla Marxe a Bedřicha Engelse (viz o tom dále). Mazzini byl kritizován zleva i některými Italy. Především Giuseppe Ferrari odmítal takový (Mazziniho) postup, v němž z ohledu na savojskou dynastii se nemělo mluvit o republice a o potřebě sociálních reforem. Ferrari byl na rozdíl od Mazziniho stoupcem takového revolučního postupu v Itálii, který začne nejdříve uvnitř jednotlivých italských států proti tamním režimům a bude namířen zejména proti papežství a církvi nebo i náboženství vůbec. Ferrari se dále domníval, že Italové se budou musit ve svém hnutí opřít o Francii (předpokládal změnu ve Francii). Cílem hnutí Italů neměla být okamžitá národní či státní jednota, nýbrž „republikánská federace“.⁴

Marx a Engels vyzozorovali v Mazziniho manifestech „pseudorevoluční nacionálně náboženskou ideologii“. Marx sice uznával, že v soudobých italských poměrech bylo Mazziniho heslo „Za boha a za národ!“ namířeno za prvé proti papeži a za druhé proti monarchům, ale vzhledem k celkové politické a ekonomické situaci v Evropě po roce 1849, která podle jejich názorů nedovolovala pro nejbližší dobu nové revoluční výbuchy, odmítali Marx a Engels zásadně podněcování k novým povstáním.⁵

³ O složení a programu ÚEDV viz MES, 7, s. 490—494. Orgánem ÚEDV se stal časopis „Le proscrit, journal de la république universelle“ (Vyhnanec, časopis světové republiky), který byl vydáván v Paříži; vyšla jen dvě čísla. V redakci pracovali Ledru-Rollin, Mazzini, Haug, Arago, Daresz, Deleschuze, Worcell. Nástupcem tohoto časopisu se stal „La Voix du Proscrit“ (vycházel v Saint-Amand do září 1850). MES, 8, s. 202.

⁴ Candeloro, 4, s. 69—75.

⁵ MES, 7, s. 490 ad.

Svou kritiku ideologie a činnosti Mazziniho i dalších představitelů politické emigrace jednotlivých evropských národů včetně Němců zesílili Marx a Engels po vzniku a krachu povstání v Miláně ze 6. února 1853: v neúspěchu tohoto povstání viděli potvrzení své kritiky, namířené proti „papírovým příkazům vůdců“.⁶ Marx a Engels kritizovali italské, francouzské i německé demokraty (radikální liberály a maloburžoazní socialisty), jež nazývali „evangelisty“: odhalovali nedůslednosti a neobjektivitu nových variant maloburžoazně demokratických ideologií, zejména mazzinismu a proudhonismu. Marx právem odmítl mazzinismus jako celoevropský program, protože hlavní západoevropské země měly politiky a sociálně vyšší potřeby než Italové nebo jiné národy střední, jižní a jihovýchodní Evropy. Pro Itálii však měla mazzinistická ideologie určitou platnost: Mazziniho program odrážel problémy a potřeby italské společnosti, která (podobně jako uherská, polská, konec konců i německá) stála nadále před úkolem národního sjednocení, osvobození a získání jednotné (národní) státnosti: což vše bylo úkolem buržoazní revoluce, která v Itálii stála před dokončením nebo teprve před začátkem.⁷ A tak přes všechny již uvedené námitky, kritiky a odsudky, s nimiž se setkaly Mazziniho manifesty, *musíme přiznat mazzinismu objektivně progresivní význam i pro 50. léta*. I v této době se „stala revoluční vystoupení mazziniovců důležitým faktorem, který pomáhal překonávat mezi dělníky politický indiferentismus a získávat je pro boj za všeobecně demokratické cíle“.⁸

Z obsahu předchozí kapitoly lze vyvodit předběžný závěr, že právě v italském prostředí nadále trval nebo v 50. letech nově vznikala nejvíce aktivní národní život, který měl legální nebo alespoň pololegální základnu v Piemontu. Nebylo zřejmě náhodou, že právě tu, v hlavním městě Sardinského království, vydal P. S. Mancini spis *„Della Nazionalità come fondamento del diritto delle genti“* (Turino 1851), který shrnul italské nebo i jiné zkušenosti z mnohanárodnostních států touto poučkou (jež ovlivňovala celou druhou polovinu 19. století i začátek nového věku): *Stát, v němž je mnoho mocných národností donuceno k jednotě, není žádným politickým tělesem, nýbrž je to životaneschopný netvor*. — Mancini však zároveň dodal — a v tom byla i jeho politická agitace —, že *„národy, které nemají žádnou ze sebe vzešlou vládu a které uznávají zákony, jež jim byly uloženy zvenčí, které nemají již více právní vůli, staly se prostředkem cizích záměrů a jsou tudíž pouze objektem“*.⁹

Existence dílčích států na Apenninském poloostrově ovlivnila i v 50. letech představy o tom, že sjednocení Italů či Itálie nelze nebo není třeba

⁶ MES, 8, s. 568.

⁷ Candeloro, 4, s. 63—65.

⁸ Mezinárodní dělnické hnutí, I, s. 450. Později Marx s Mazzinim několikrát souhlasil. MES, 12, s. 450 ad. nebo MES, 13, s. 402.

⁹ Th. Schieder, *Idee und Gestalt des übernationalen Staates seit dem 19. Jht.*, Historische Zeitschrift, 184, 1957, s. 336.

provádět tak, jak navrhol Mazzini (jednotný národní stát). G. Ferrari doporučoval připravenost revoluci nejdříve uvnitř jednotlivých států (bez úsilí o změnu jejich hranic), které pak utvoří „Republikánskou federaci“. C. Cattaneo měl zase na mysli takové sjednocení Itálie, jejímiž členy byly by poměrně malé celky spojené jako ve Švýcarsku: jednotlivé „municipie“ by byly spojeny „národní jednotou“.

Rozpory mezi Italy o příští Itálii se týkaly také jejího sociálního obsahu. Zatímco Ferrari a ještě více C. Pisacane chtěli novou Itálii jako sociálně spravedlivou (Pisacane chtěl, aby Itálie provedla jak národní, tak i „velikou sociální revoluci“)¹⁰ a oba se projevovali jako zásadní nepřátelé papežské moci v Itálii a měli i zřetelné tendence k ateismu, G. Montanelli trval na nutnosti religiozity v Itálii, a to jej vedlo ke spolupráci s Francouzem F. R. Lammenaisem, který vytvořil v roce 1851 proti mazzinovskému „Ústřednímu výboru evropské demokracie“ tzv. „Latinský výbor“ (složený z Francouzů, Italů a Španělů).

Nástup Napoleona Bonaparta k moci (prosinec 1851 a následující měsíce roku 1852) učinil rozdíly v programech jednotlivých italských činitelů v mazzinovské a lammenaiské skupině bezpředmětné. Po porážce povstání v Miláně v únoru 1853 zesílily představy a snahy všech těch Italů, kteří již dříve nebo nově spoléhali především na Piemont.

Věříce, že revoluce doma je poražena jen dočasně a že brzy vzniknou nová povstání, odcházeli do emigrace také představitelé různých levě liberálních či maloburžoazně demokratických skupin z jednotlivých států Německého spolku. Účastníci povstání v Drážďanech (Tzschirner) a závěrečných bojů o říšskou ústavu v bádensko-falckém povstání (Fries, Greiner, Siegel, Techow, Schurz, J. F. Becker a další) našli zprvu azyl ve Švýcarsku, kdy vytvořili tajnou revoluční organizaci „Revoluční centralizace“ se sídlem v Curychu. V „Revoluční centralizaci“ byli zastoupeni i někteří členové „Svazu komunistů“ (např. d'Esther, W. Wolf). Členové této organizace věřili, že brzy dojde v Německu a jinde v Evropě k novým povstáním, a tak se připravovali k tomu, aby se mohli doma ve svých zemích chopit moci.

Do Švýcarska uprchl také představitel německých republikánů-demokratů G. Struve, který se pokoušel vytvořit v Ženevě samostatnou emigrantskou skupinu, ale brzy potom odjel do Londýna, kde spolu s K. Heinzenem, R. Schrammem, Arnoldem Rugem a L. Bauerem vytvořili podpůrný spolek německých emigrantů pod názvem „Demokratický svaz“. Zatímco předsedou Demokratického svazu byl L. Bauer, Struve vedl později založený spolek pod názvem „Ústřední byro celé německé emigrace“, což byla organizace namířená proti sociálně demokratickému výboru německých emigrantů, v němž pracovali Marx a Engels.¹¹

¹⁰ Candeloro, 4, s. 78—80.

¹¹ MES, 7, s. 338 a pozn. 186 na s. 602.

Jmenovaní předáci německých maloburžoazních demokratů-republikánů nacházeli možnost publikovat své názory na stránkách časopisu „Deutsche Londoner Zeitung“, který vycházel již od roku 1845 a přetrval do února 1851. Články zde publikovali Heinzen, Struve a jiní, vyšla tu první kapitola Marxových „Třídních bojů ve Francii“ a část Marxova a Engelsova „Třetího mezinárodního přehledu“. Struve vyzýval ve svých článcích k zahájení boje proti „šestero metlám lidstva“: proti královské moci, ro-
dové šlechtě, úřednictvu, stálé armádě, duchovenstvu a panství finančních magnátů. Článek K. Heinzena „Poučení z revoluce“ z 9. a 16. listopadu 1849 vyvolal svým obsahem pobouření jednoho „antisocialisty“ v buržoazních „Times“ proti „ďábelským doktrínám“ německých emigrantů, a to v takové míře, že pisatel navrhoval anglickému ministru vnitra, aby byly z Anglie okamžitě vypovězeny všechny osoby, které tyto „ďábelské doktríny“ hlásají.¹²

Cinnost „Ústředního byra německé emigrace“ nebo zejména „Výboru pro německé záležitosti“, „Klubu německé emigrace“ (který prý podle E. Meyena tvořil „sevřený šik celé emigrace — s jedinou výjimkou nenapravitelné Marxovy kliky“,¹³ anebo vzdoropodniku „Agitačního spolku“ dávala Marxovi a Engelsovi mnohokrát příležitost k vystoupení proti těmto „křiklounům“, „literátům bez publika“, „novinářickým dvanáctého řádu“, „lidské chamradi“ — všem těm „velikánům emigrace“¹⁴ (G. Klinckel, G. Struve, A. Ruge, K. Heinzen, H. Haring, J. Rong, E. Meyen, A. Willich aj.), kteří v mazzinovském duchu obhajovali „svatou alianci národů proti nesvaté alianci jejich utlačovatelů“, kazatelsky a evangelisticky volali na „soudnou stolicí lidstva“, před níž nyní začíná „veliký proces svobody proti tyranům“ atd. Marx a Engels se posmívali rozporům mezi jednotlivými skupinami v táboře emigrace, jejíž představitelé zakládali vlády „in partibus infidelium“.

Zatímco pro část italské, polské a maďarské emigrace znamenal rok 1853 možnost rozvíjení nových politických kombinací (v souvislosti s blížící se „východní krizí“ a pak Krymskou válkou), německá maloburžoazní emigrantská demokracie si od blížícího se konfliktu Ruska s Tureckem, resp. západních států s Ruskem v podstatě nemohla nic slibovat: záměry francouzského císaře se dotýkaly Německa spíše negativně. Ostatně v té době byli významní představitelé republikánskodemokratické emigrace většinou v zámoří, kde sice pokračovali v politické práci v prostředí německých krajanských spolků, ale postupně se většinou věnovali do tamního (amerického) života.

Velmi početnou zůstávala v západní Evropě polská emigrace: ve Francii žilo na začátku 50. let asi 4000 Poláků, v Anglii asi tisíc a rovněž tolik

¹² MES, 7, pozn. 84, s. 588 a pozn. 4, s. 576.

¹³ MES, 8, s. 362 ad.

¹⁴ Tamtéž, s. 369—372.

v USA, v Turecku pak asi 700, zbytek do sedmi tisíc osob byl rozptýlen v Belgii a ve Švýcarsku. Polská emigrace zůstávala nadále i v 50. letech ideově a organizačně rozdělena. Nejdokonaleji byl nadále organizován dávný Hotel Lambert pod vedením knížete Adama Czartoryského, jehož síť agentů na Balkáně se zdála důležitá Francii a Anglii v době blížící se Krymské války a v jejím průběhu.¹⁵

Vývoj událostí ovlivnil i složení a program předrevoluční „Centralizace Společnosti polské demokracie“ (Towarzystwo demokracji polskiej — TDP), jejíž ústřední vedení i když v redukovaném složení (Worcell, Darasz, Podolecki) se ustavilo v Londýně. Ve srovnání s činností této organizace v období jejího působení ve Francii musí vzniknout dojem, že nové vedení bylo „jen stínem“ dřívější organizace. Nicméně představitelé radikální polské demokracie se pokoušeli brzy po svém příchodu do Francie či do Anglie ovlivňovat polský život zejména v pruském záboru vysláním instrukcí a emisarů, ale bez valných úspěchů nebo přímo neúspěšně. Nutno ovšem přiznat novému vedení londýnské „Centralizace TDP“, že promýšlela možnost a nutnost ostřejšího vedení boje proti záborcům i domácí reakci, že viděla potřebu radikálnějšího agrárního programu. Centralizace měla sice daleko k vědeckému socialismu, ale když se po roce 1851 začali někteří vedoucí činitelé z francouzské skupiny emigrace obracet na Napoleona Bonaparta jako na eventuálního zachránce „polské věci“ (činili tak z TDP i Mierosławski, Wysocki a Elżanowski), většina londýnské skupiny polských demokratů tuto orientaci na Napoleona III. — na absolutistického panovníka — zásadně odmítla. Naopak v roce 1852, když se Alexandr Gercen usadil v Londýně, sblížili se představitelé londýnské Centralizace TDP s tímto ruským emigrantem-demokratem. Worcell i Gercen věřili, že obnovené Polsko a osvobozené Rusko naváží bratrské vztahy.¹⁶

Odmítající spolupráci Poláků z tábora Adama Czartoryského a z tzv. pařížského „Kola“ bývalých členů TPD (Mierosławski, Wysocki) s Napoleonem III., začali se někteří londýnští Poláci orientovat na anglickou vládu, konkrétně na Palmerstona. Spolu s Kossuthem a dalšími Maďary spolupracovali Worcell a další při pořádání mítinků v jednotlivých městech Anglie, na nichž účastníci vyhlášovali rezoluce na podporu Poláků a ve prospěch osvobození Polska. Dodejme, že angličtí chartisté Poláky v tomto úsilí podpořili a vyslovovali se proti neochotě lorda Palmerstona.

Nejvíce radikální demokratickou skupinu polské emigrace v Londýně tvořili dávní členové polských „Gromad“, k nimž se přidávali noví emigranti anebo i někteří starší emigranti ze skupiny pařížské TDP. Tato *krajně levá skupina polské emigrace, v níž Marx viděl (roku 1855) málem již „socialistickou frakci“* a jejíž někteří spolupracovali s Gercenem, za-

¹⁵ Historia Polski, III, 3, Warszawa 1959, s. 327.

¹⁶ Tamtéž, s. 326—328.

stávali názor, že cesta k obnově Polska musí projít lidovým povstáním, které radikálně změní společenský řád.

Z prostředí „Gromady“ vzešlo v roce 1855 svolání nové organizace „Společnosti polské emigrace“, jejímž programem byla „Polská republika demokratická a sociální“ v rámci „Sjednocených států Evropy“. O rok později se v této skupině polských demokratů v Londýně ustavila tajná „Revoluční hromada“, která byla spojena s „Mezinárodním revolučním svazem“ (zřejmě s „Mezinárodním výborem“, o němž informuje v roce 1855 Marx), což byl spolek jen volně sdružující některé Francouze, Angličany a Němce na základě utopicko-komunistického programu. Polská „Revoluční hromada“ si představovala, že dojde k vytvoření nějaké „Slovanské republiky“ (Rzeczpospolita Słowiańska) na základě společenského vlastnictví: tato organizace dá každému občanovi práci, náradí atd. Vůbec v celém světě by měl být zrušen útisk, odstraněna tyranie, všude by měl „městský a venkovský lid“ nastolit „revoluční vlády“.¹⁷

Londýnská skupina polských radikálních demokratů z TDP nebo z Gromady spolupracovala podle okolností s chartisty (proti vlivu předáků czartoryského tábora) a také s ruským demokratem Gercenem. Po smrti Worcella (1857) se však vztahy TDP s Gercenem uvolňovaly.¹⁸ Výzvy londýnské Revoluční hromady nalezly ohlas opět na Poznaňsku (byl tam v roce 1858 vyslán její emisář), ale pruská policie získala závčas informace a vyslance revolučních demokratů z emigrace koncem roku 1858 zatkla. Také rakouská policie v Haliči odhalila v roce 1858 nový „tajný svaz“ ve Lvově, jehož činnost možná souvisela s londýnskou Gromadou, ale spíše byla záležitostí místní.¹⁹

„Italská válka“ z roku 1859 podněcovala i Poláky v emigraci. Nejaktivněji tehdy vystoupilo pařížské „Kolo“, které se pokoušelo navazovat styky se skupinami aktivní polské mládeže ve Varšavě, v Haliči i v Kyjevě. Generál Mierosławski se snažil navázat vlastní styky s vlastní a navíc nabízel Garibaldimu svou účast v tažení v jižní Itálii. Garibaldi pak povzbuzoval Mierosławského k přípravě povstání v Polsku. Také Mazzini podněcoval tehdy zase londýnskou Gromadu k podobným záměrům.²⁰ Ale ani v roce 1859 nebyly ještě na polském území podmínky příznivé natolik, aby příkazy a směrnic z emigrace mohly být doma realizovány v rozsahu, který by si přála emigrace i nejuvědomělejší část domácí polské veřejnosti v jednotlivých záborech. Ale již v příštím roce se začali ozývat Poláci zejména v ruském záboru. Některé projevy nespokojenosti Poláků z Varšavy a odjinud proti nadvládě ruského carismu z roku 1860 daly podnět k novému zájmu západoevropské veřejnosti o „polskou otázku“.

¹⁷ Tamtéž, s. 330—331.

¹⁸ Tamtéž, s. 328.

¹⁹ Tamtéž, s. 371, 384.

²⁰ Tamtéž, s. 417—418.

Zmínili jsme se v předchozí kapitole také o *maďarské emigraci*, jejíž vojensko-politická část se musila nějakou dobu po srpnu 1849 zdržovat v Turecku, odkud se jednotliví její představitelé dostávali do Paříže anebo do Londýna, kde se Kossuth napojil roku 1851 na mazzinovský Ústřední výbor evropské demokracie. Ještě téhož roku podnikl Kossuth cestu do USA, kde uskutečnil přednáškové turné, aby tak získal přízeň pro své plány osamostatnění Uherska. V létě 1852 se Kossuth vrátil opět do Londýna a odtud — zejména v souvislosti s povstáním v Miláně v únoru 1853 — připravoval výzvy k eventuálnímu přechodu maďarských vojáků rakouské armády k italským revolucionářům.²¹

Bylo již řečeno, že Marx a Engels kritizovali německé „velikány emigrace“, Mazziniho, francouzské blanquisty a vůbec ty emigranty z kontinentální Evropy, kteří věřili v možnost okamžitého nového povstání ve svých zemích a kteří proto vytvářeli provizorní vlády pro případ brzkého návratu do vlasti. Spojení Kossutha s Mazzinim se jevilo Marxovi a Engelsovi podezřelé. Domníváje se, že Kossuth se po dohodě s Mazzinim chce spojit s Napoleonem Bonapartem, kritizoval Marx již v září 1852 také Kossutha za to, že se jako „vůdce revolucionářů spojil na život a na smrt s »tyranem«“.²²

Ani maďarská emigrace nebyla sourodá. Jejím silným jádrem byla nadále pařížská kolonie, kde působil hrabě L. Teleki, o němž již víme, že byl ve styku s Poláky z tábora Adama Czartoryského a v roce 1851 pak s Rumuny A. G. Golesem a J. Bratianem. Teleki domlouval s těmito dvěma Rumuny spolupráci na zásadě, že o příslušnosti Sedmihradska rozhodne eventuálně obyvatelstvo hlasováním. To odmítal F. Pulszky jako „nanejvýš fantastické plány“.²³ „Kossuthovci“ rovněž nebyli sourodí, ale kritický postoj B. Szemereho — který nechtěl souhlasit s adoracemi na adresu Kossutha — byl zřejmě motivován některými konkurenčními zájmy.

Kossuth se zpočátku vyslovoval podobně jako Mazzini proti Napoleonu Bonapartovi jako proti „despotovi“, ale v souvislosti s blížící se válkou proti Rusku pokusil se navázat v roce 1853 styky s Paříží prostřednictvím vévody Ch. Mornyho, jednoho z nejbližších spolupracovníků francouzského císaře Ludvíka Napoleona. Kossuth však nepřijal koncepci Adama Czartoryského, podle které byla samostatnost Polska a Uher možná za pomoci západních států proti Rusku, takže bylo nutné, aby se i maďarští důstojníci účastnili války po boku Turecka. Sám Marx však referoval o tom, že „Kossuth se nevyjádřil nijak příznivě o účasti maďarských a polských

²¹ Magyarország története 1848–1890, Budapest 1979, s. 501 ad. (Kapitola „Az ellenállás aktivizálásának kísérlete és az emigráció.)

²² MES, 8, s. 401–402. Marx čerpal své názory od B. Szemereho, jemuž (a také Perczelovi) projevil důvěru. Szemere však poskytl Marxovi nesprávné až hanobící informace o Kossuthovi (zejména v roce 1859).

²³ Birke, s. 174 ad.

důstojníků v nynější turecké válce“, protože by tito důstojníci musili vstoupit do služeb Czartoryského nebo turecké vlády a přitom se zříci křesťanství. „To první se nesrovnává s Kossuthovým přesvědčením a to druhé s jeho zásadami.“²⁴

Kossuth pochopitelně využíval války Anglie a Francie proti Rusku, *po- koušel se vytvářet v Anglii veřejné mínění pro ideu samostatnosti Uher*,²⁵ ale jak již víme, Krymská válka nebyla západními státy vedena s žádným jiným cílem, než aby se zabránilo postupu Ruska do jihovýchodní Evropy a aby se udržel status quo.

Léta 1858—1859 přinesla do života maďarské emigrace nový vzruch. Zatímco v Krymské válce zastávalo Rakousko převážně protiruský postoj a stalo se tak Západu spojencem, nyní v roce 1859 se válčilo proti Rakousku. A tak to byla opět Paříž — totiž císař Ludvík Napoleon —, k níž či k němuž se soustřeďovala pozornost mnoha Maďarů v exilu. Francouzský císař nebyl v druhé polovině 50. let nijak příznivě nakloněn Maďarům a kritika jeho vedení Krymské války z pera generála Klapky jej velmi rozezlila proti autorovi i proti Maďarům. Vůči Kossuthovi měl pak francouzský císař averze: působil přece v prostředí londýnských revolučních emigrantů, z jejichž řad vyšel i atentátník Orsini. V chystané válce proti Rakousku však měli i Maďaři cenu důležité karty v rozehrávané hře. A zase Kossuth, i když byl informován od pařížského emigranta D. Irányiho o tom, že v Paříži „o rozkouskování Rakouska a zvláště o osvobození Uher“ nepadlo ani slova, přece jen dal na radu pisatele, že přece „všechno nyní záleží na nás, abychom dali válce jiný směr“.²⁶

Bylo již vylíčeno, jak *maďarští emigranti vytvořili v roce 1859 provi- zorní vládu v exilu* a jak budovali maďarskou legii v Sardinii: počet jejich příslušníků v červenci 1859 byl překvapující.²⁷ Maďarská legie však do boje proti Rakousku nezasáhla. Někteří Maďaři proto vstoupili do Garibaldiho oddílů, které dobývaly jižní Itálii. Účast Maďarů v Garibaldiho tažení vyvolávala doma v maďarském prostředí zejména v roce 1860 zá- jem a povzbuzovala k protirakouským postojům.²⁸

V této části našeho líčení maďarské emigrace si povšimněme, jak si Kossuth představoval podobu příštích „svobodných a samostatných Uher“ a co doporučoval v roce 1859, aby se mohlo rozvinout povstání v Uhrách proti Rakousku. Kossuth připravoval již za svého pobytu v exilu v Turec- *ku návrh nové uherské ústavy, která přiznávala nemaďarským národnos- tem rovnoprávnost ve formě samosprávy v župách s převážně nemaďar- ským obyvatelstvem. Charváti měli mít vlastní národní sněm a vládu. V roce 1859 se proto mělo působit v Uhrách (při přípravě povstání proti*

²⁴ MES, 10, s. 115.

²⁵ Viz zprávu o jeho vystoupení v Sheffieldu z června 1854 v MES, 10, s. 285.

²⁶ Birke, s. 213 ad.

²⁷ Tamtéž, s. 215—216.

²⁸ Geschichte Ungarns, s. 355—356.

Rakousku) tak, aby byly rozptýleny eventuální obavy jinojazyčných obyvatel a aby se ve svém vlastním zájmu „drželi Uher“. Dále Kossuth doporučil, aby se vyjednávalo s některým zplnomocněncem o příštím vztahu mezi Charváty a Maďary v rámci Uher. Pokud jde o postavení Sedmihradská, doporučoval i Kossuth řešení, které navrhoval Teleki: o příštím osudu této země měl rozhodnout sám lid.²⁹

V období svého pobytu v Piemontu v roce 1859 zabýval se Kossuth představou zřízení velkého podunajského státu či soustátí, podunajskou konfederací, jejímž jádrem měly být Uhry (se Sedmihradskem, Banátem a Vojevodinou), s nimiž se spojí Rumunsko (Valaško a Moldavsko zvětšené o Bukovinu) a Srbsko (zvětšené o Bosnu-Hercegovinu) spolu s Charvátskem (mohl by to být eventuálně „jihoslovanský stát“). Návrh této podunajské konfederace byl uveřejněn až v roce 1862,³⁰ takže její význam a její ohlas doma v Uhrách a u sousedů spadá až do následujícího období.³¹

Součástí evropské emigrace byli také Rumuni, jejichž revoluční představitelé musili hledat politický azyl již od podzimu 1848. Utíkající Rumuni z Moldavska a Valaška měli podle okolností nejlépe do Sedmihrad, přes Uhry se dostávali do Vídně a Terstu nebo i dále na západ do Francie a Anglie. Část politické reprezentace zejména moldavských Rumunů se ocitla v Cařihradu a pak v internaci v anatolském městě Brussa (spolu s některými Maďary a Poláky). Ti z Rumunů, kteří se nacházeli na podzim 1848 a na jaře 1849 v Sedmihradech, pokoušeli se domlouvat společný postup s Kossuthem (duben-květen 1849). Myšlenka spolupráce anebo i společného soustátí byla projednávána Rumuny, Poláky a Maďary také v Bruse.³²

Oficiální vedení rumunské emigrace bylo ustaveno v roce 1849 v Paříži nejdříve pod názvem „Rumunský demokratický výbor“ pod vedením C. A. Rosettiho, V. Mălinesca, I. Vojnesca a D. Brătianua. V prosinci 1849 — po příchodu N. Bălcesca — se ustavilo Rumunské sdružení pro vedení emigrace. Tato organizace však nebyla názorově jednotná, takže se brzy rozpadla. Skupina kolem Iona Eliade-Rădulesca představovala umírněně liberální proud, Ion Ghica zase reprezentoval snahy zjevně liberální, kdežto skupina C. A. Rosettiho vyjadřovala zájmy radikálně smýšlející buržoazie. Nicolae Bălcescu jako jediný revoluční demokrat v řadách rumunské emigrace omezoval vliv Eliadovy skupiny a kritizoval i postup Iona Ghica, A. G. Golesca, I. Bălăceanua i dalších, kteří usilovali

²⁹ Birke, s. 215.

³⁰ Kann, c.d., II, s. 117—122.

³¹ Předběžně poznamenejme, že „Kossuthův program (federace!) nalezl v Uhrách jen ojedinělé přívržence, ale žádnou nosnou základnu.“ Domácí „vedoucí vrstva striktně odmítla myšlenku národnostní autonomie“. *Geschichte Ungarns*, s. 360.

³² *Istoria României*, IV, s. 228 ad.

o získání přízně vládních orgánů Francie nebo Anglie.³³ Naproti tomu Bălcescu věřil nadále ve vítězství nové vlny evropské revoluce, která se určitě nezastaví na Dunaji. Ve výzvě „Rumunskému lidu“ z 20. září 1850 a také ve studii „Průběh revoluce v dějinách Rumunů“ kladl Bălcescu znovu důraz na „rumunský národ“, na „rumunskou národnost“ jako na „duši národa“ a na jeho „národní jednotu“ jako záruku jeho jednoty.

Dovoláváje se tradice úsilí rumunského lidu o právo na svébytnost národnosti a politické (státní) existence, věřil Bălcescu, že jednotu či sjednocení národa, o kteréžto zásadě se tolik hovořilo v letech 1848—1849 v celé Evropě, bude nakonec uskutečněna a že bude změněna i mapa Evropy: že se rozpadnou ty státy, které až doposud přetrvávají tím, že popírají práva národů. Bălcescu věřil, že národy znovu povstanou a že pak uzavřou svatý spolek národů. Bălcescu proto vyzýval Rumuny, aby všichni povstali a přidali se k revoluci ostatních národů. Měl přitom na mysli i Rumuny v Sedmihradech a jinde: mluvil proto o „panrumunismu“.³⁴ *Příští revoluce bude mít za cíl nejen svobodu a sjednocení doma, ale i osvobození navenek — tedy samostatnost —, bez kterého není svobody doma. Po svržení cizozemského útlaku nastolí Rumuni demokratickou vládu, která uskuteční vládu lidu. „Ustavit národ! Národ bratrů, svobodných občanů — to je, Rumuni, svaté a veliké dílo!“* — psal Bălcescu.³⁵

Bălcescu usiloval o to, aby představitelé emigrace z Moldavska a Valašska vystupovali ve jménu jednotného Rumunska, a zároveň využíval každé příležitosti ve stycích s příslušníky ostatní emigrace, aby projednával ideu možné konfederace Rumunů, Poláků, Maďarů, Jihoslovanů a dokonce i Čechů („boemi și moravi“) v rámci celoevropské konfederace. Takový obsah programu rumunské demokratické emigrace sblížoval některé Rumuny s mazzinovským „Revolučním výborem evropské demokracie“, s nímž byl ve styku D. Brătianu.³⁶

Rumunský „Revoluční výbor 1848“, ustavený na jaře 1851 na základně buržoazně demokratických zásad z revoluce 1848, se pokoušel organizovat revoluční akce ve všech třech hlavních rumunských zemích — a zřejmě proto nazýval své letáky a časopis „Rumunská mladost“ a „Rumunská republika“. Rumunští emigranti vyzývali k celorumunské národní jednotě, kterou bylo třeba vybojovat proti domácí reakci i zahraničním utlačovatelům. Jedním z hesel určených sedmihradským Rumunům bylo i svržení habsburského absolutismu, spolupráce národů habsburské říše apod.

³³ Bălcescu psal v roce 1851 Ghicovi: Nikdo přece již nevěří, že mocnosti mohou pro nás něco udělat: nyní je to jen všeobecná revoluce. My jsme povinni prohlásit hromovým hlasem: Velmoci samy ukázaly, že od nich nelze nic očekávat, že musíme čekat jen na revoluci. Peredovyje rumynskije mysliteli XVIII—XIX vekov, Moskva 1961, s. 186.

³⁴ Tamtéž, s. 188.

³⁵ Tamtéž. Bălcescu se sice odvolával na „dílo svěřené nám bohem“, což však nebylo výrazem jeho eventuální religiozity.

³⁶ Istoria Romîniei, IV, s. 236.

Po 2. prosinci 1851 (začátek absolutismu Ludvíka Napoleona ve Francii) nastalo i v řadách rumunských emigrantů ve Francii zklamání, začal převládat pesimismus. Smrt Nicolae Bălceska (zemřel 28. listopadu 1852 v Palermu na Sicílii, kde se chtěl léčit ze své nemoci — tuberkulózy) oslabil demokratický proud rumunské emigrace.

Začátek „východní krize“ v roce 1853 se jevil částí rumunské emigrace příležitostí rozvinout novou agitaci za osvobození Moldavska a Valašska. Uvažovalo se o možnosti vytvořit v Karpatech sbor dobrovolníků pod národní vlajkou. Kossuth posílal tehdy do podunajských knížectví svého agenta, aby tu domluvil spolupráci s místními Rumuny. Podobně jako někteří Maďaři a Poláci chtěli tehdy (1853—1855) ustavit v Turecku národní legie, aby tu bojovaly proti Rusku a eventuálně i proti Rakousku, projevila i část rumunské emigrace — Rosetti, bratři Golescové, Brătianu i jiní — ochotu zapomenout na minulost ve vztahu Rumunů k Turecku a nabízela Portě svou podporu s tím, že vyvolají doma ve vlasti povstání proti ruské okupaci. Christianu Tell a Eliade odjeli v této záležitosti do Cařihradu, jiní se vydali do svých zemí, aby tu připravovali vytvoření Sjednocených (dunajských) knížectví pod záštitou Turecka.³⁷ Ale to byl zásadní obrat od programu, který vypracovávala radikální část rumunské emigrace v letech 1850—1851.

Rumunská emigrace vystoupila aktivně ještě v únoru 1856, kdy podala Pařížské konferenci memorandum o potřebě sjednocení Valašska a Moldavska.³⁸ Ale toto memorandum bylo tehdy již součástí úsilí domácí rumunské (valašské a moldavské) buržoazie a části bojarů, kteří ve spojení s svých knížectví viděli cestu k lepší budoucnosti Rumunů (tzv. unionisté).

4. Marx a Engels o národních hnutích a zahraniční politice

Brzy po zákazu „Neue Rheinische Zeitung“ a po krátkém pobytu ve Frankfurtu nad Mohanem, v Bádensku i ve Falci odjel Marx do Paříže, aby tam z pověření ústředního výboru německých demokratů navázal osobní styky s francouzskými „sociálními demokraty“. Pařížští radikálové se pokusili dne 13. června 1849 o zvrát vývoje ve své zemi, ale jejich pokojná demonstrace skončila neúspěchem.¹ V červenci 1849 byl Marx z Paříže vypovězen, proto se rozhodl odjet do Londýna.

Engels se ještě v červnu 1849 účastnil revolučních bojů o říšskou ústavu

³⁷ Tamtéž, s. 241—242.

³⁸ V Bruselu vydávala jedna ze skupin liberálních Rumunů v letech 1856—1857 časopis „L'Etoile du Danube“ (Dunajská hvězda), v němž se rumunští političtí emigranti pokoušeli působit na západoevropskou veřejnost mimo jiné odhalováním činnosti protiturecky smýšlejících vysokých činitelů v Moldavsku, kteří bránili sjednocení s Valašskem. Na některé články tohoto časopisu upozornil Marx, MES, 12, s. 288 ad.

¹ MES, 6, s. 539—541.

v Bádensku a ve Falci, potom přešel do Švýcarska, kde se zdržel do začátku října 1849, aby se pak na radu Marxovu odebral rovněž do Anglie.

V Londýně obnovili Marx a někteří členové bývalého londýnského ústředního výboru „Svazu komunistů“ činnost svého spolku, navíc začali pracovat i v „Německém vzdělávacím dělnickém spolku“, který byl řízen místními obcemi „Svazu komunistů“. Prostřednictvím tohoto dělnického spolku stal se Marx v září 1849 členem „Výboru pro podporu německých emigrantů“ v Londýně. Spolu s Engelsem, který přijel do Londýna dne 10. listopadu 1849, usiloval Marx o přeměnu dosavadního „Výboru pro podporu emigrantů“ v „Sociálně demokratický výbor pro podporu německých emigrantů“, aby tak zabránil pokusům předáků maloburžoazních demokratů (Heinzen, Struve) ovlivňovat proletářské elementy německé emigrace v Anglii.

Ve své nové činnosti v postavení emigrantů na anglické půdě opírali se Marx a Engels o pomoc již dříve existující chartistické společnosti „Bratrských demokratů“, jejímž prostřednictvím se německý „Svaz komunistů“ sblížoval s revolučními demokraty z Francie (blanquisté) i z jiných zemí. V čele „Bratrských demokratů“ stáli nadále Julian Harney a Ernest Jones. V Harneyově měsíčníku „Demokratická revue pro britskou a zahraniční politiku“ (červen 1849 až září 1850) uveřejnil Engels nejdříve protest proti demagogickým projevům K. Heinzena a pak i studii „Otázka desetihodinového pracovního dne“ a Marx první kapitoly „Třídních bojů ve Francii“. V jiném Harneyově týdeníku „Rudý republikán“ (červenec 1849 — listopad 1850) vyšel první anglický překlad „Komunistického manifestu“.²

Vzhledem ke svým zkušenostem z činnosti různých německých skupin demokratů-republikánů v letech 1848—1849 považovali Marx a Engels za nutné, aby „Svaz komunistů“ zůstal samostatnou dělnickou stranou, a proto odmítali (spolu s jinými představiteli Svazu komunistů) účastnit se sjednocovacího sjezdu německých emigrantů v Londýně v lednu 1850 (v němž hráli hlavní úlohu Struve, R. Schramm a další). Vycházejíce z představy, že revoluce je v Evropě nadále možná, že se v Prusku ještě na začátku roku 1850 „kompromituje jednak vláda, jednak (maloburžoazní) demokracie“, domnívajíce se dále, že „rakouský státní organismus se stále rychleji rozkládá“ a že blížící se válka Ruska proti Turecku se stane „nutně evropskou“, protože Anglie „nemůže zůstat neutrální“, věříce dále, že ve Francii „čím více sílí reakce, tím více vzrůstají ovšem i síly revoluční strany“, a konečně vyvozující z vývoje v USA (objevení kalifornských zlatých dolů, civilizování amerického západu a z toho vyplývající nový směr zámořského obchodu přes Tichý oceán) jediné východisko pro evropské civilizované státy, nemají-li se stát závislými na USA, totiž „sociální revoluci . . . , která přemění způsob výroby a směny . . . a tím umožní

² MES, 7, pozn. 147, s. 596.

vytváření nových výrobních sil, jež zajistí nadřazenost evropského průmyslu“ — předpokládali Marx a Engels nadále nutnost revoluce, která musila mít v Anglii podobu „proletářské revoluce“.³

Proto také v „Provolání ústředního výboru ke Svazu Komunistů“ (březen 1850), v němž odsuzovali činnost maloburžoazních demokratů-republikánů, doporučovali Marx a Engels dělníkům, aby vyhlášovali vlastní požadavky, připravovali pro příští revoluční boj vlastní ozbrojení, usilovali proti koncepci federativního státu o zřízení jednotné a nedělitelné německé republiky atd.⁴

Očekávající nové revoluční otřesy, navazovali Marx, Engels a A. Willich kontakty s francouzskými revolučními demokraty (především s blanquisty), s nimiž a také s levými chartisty *vytvořili v polovině dubna 1850 „Světovou společnost revolučních komunistů“*, jejímž cílem mělo být „svržení všech privilegovaných tříd a podřízení těchto tříd diktatuře proletariátu permanentní revolucí až do uskutečnění komunismu“. Cestou k tomuto cíli měly být „solidární svazky mezi všemi frakcemi komunistické revoluční strany“, což zároveň napomůže „odstranit v souhlasu s principem republikánského bratrství národnostní rozdíly“.⁵ Z příkazu ústředního výboru „Svazu komunistů“ navázali Marx a Engels styky také s „nejpokročilejší stranou maďarské emigrace“, která se jim jevila „důležitá“, poněvadž „je v ní mnoho výborných vojáků, které by měl Svaz komunistů k dispozici v případě revoluce“,⁶ ale do „Světové společnosti“ již nezískávali ani Maďary, ani nikoho jiného. „Společnost“ trvala ostatně jen krátkou dobu. Když totiž došlo za nedlouho k rozkolu ve „Svazu komunistů“ (viz o tom dále) a když francouzští blanquisté se postavili na stranu sektářsky dobrodružné menšiny vedené Willichem a Scapperem a spolu s nimi navázali styky s německou maloburžoazně demokratickou emigrací, Marx a Engels pokládali za účelné dohodu s blanquisty o spolupráci ve „Světové společnosti“ zrušit.⁷

K roztržce ve „Svazu komunistů“ došlo v létě 1850 jednak proto, že Marx a Engels hájili v ústředním výboru zásadu, aby Svaz komunistů zůstal samostatnou stranou dělnické třídy, a proto odmítli nabídku švýcarské skupiny emigrace „Revoluční centralizace“ na spojení, za druhé proto, že Willich a Schapper nadále doporučovali „revoluční taktiku“, kdežto *Marx a Engels naopak v srpnu 1850 změnili své dosavadní názory*

³ Marx—Engels, První mezinárodní přehled (leden—únor 1850), Provolání Ústředního výboru ke Svazu komunistů (březen 1850). MES, 7, s. 242—254 a 272—274. Také v Druhém mezinárodním přehledu (duben 1850) pokračovali Marx a Engels v hledání důkazů pro tvrzení, že „krize postupuje“ a že je „souvislost obchodní krize s revolucí na kontinentě zřejmá“. MES, 7, s. 325.

⁴ Tamtéž, s. 273—283.

⁵ Tamtéž, s. 555.

⁶ Tamtéž, s. 342. Jak vyplývá z dalších Marxových výpovědí, šlo zřejmě o B. Szemereho a eventuálně i o M. Perczela.

⁷ Tamtéž, s. 445, dále pozn. 257, s. 613.

o možnosti nového revolučního výbuchu v Evropě a z tendence ke všeobecné hospodářské prosperitě vyvodili logický závěr, že nový brzký výbuch revoluce není možný.⁸

V ústředním výboru „Svazu komunistů“ získalo Marxovo stanovisko většinu, ale londýnský kraj Svazu komunistů přijal názory „revoluční“ menšiny. Považující názory a činnost Willicha a Schappera, k nimž se přidala i většina členů „Německého dělnického a vzdělávacího spolku“ v Londýně, za sektářské, Marx, Engels, I. F. Eccarius, K. Schramm, F. Wolf, W. Liebknecht a další z tohoto spolku dne 17. září 1850 vystoupili.⁹ Protože G. J. Harney se zúčastnil mezinárodního „banketu rovných“, který uspořádali v únoru 1851 francouzští blanquisté-emigranti, přerušili Marx a Engels s ním a jeho časopisem „Friend of the People“ styky; zůstali nadále ve styku s E. Jonesem, který začal v polovině roku 1851 vydávat nový časopis „Notes of the People“ a v květnu 1852 „The People's Paper“.

Ekonomický vývoj a politické poměry z druhé poloviny roku 1850 a zejména z konce roku 1851 dávaly za pravdu Marxovu hodnocení. V Evropě se všude nastoloval absolutismus. Policejní teror postihl i „Svaz komunistů“ v Kolíně nad Rýnem a také jeho pobočku v Paříži. Část německých emigrantů v Londýně hledala proto útočiště v USA. V průběhu následujícího roku 1852 vyvodil Marx z celkové situace závěr, že vzhledem k zatčení vedoucích činitelů „Svazu komunistů“ v Kolíně nad Rýnem strana přestala prakticky existovat, takže je nezbytné rozpustit i londýnský kraj Svazu komunistů.¹⁰

V poměrech, jež vznikaly v Evropě od roku 1851, viděl Marx svůj hlavní úkol především v práci na teoretickém vyzbrojení dělnické třídy. Již v průběhu roku 1850 napsal seriál článků „Třídní boje ve Francii 1848—1850“, koncem roku 1851 začal psát „18. brumaire Ludvíka Bonaparta“ a zejména považoval za nutné poznat přesněji než doposud zákony ekonomického vývoje. Engels zase začal studovat vojenství a na Marxovu prosbu shrnul v období srpen 1851 — září 1852 v sérii článků zkušenosti z „Revoluce a kontrarevoluce v Německu“. Zkušenosti z uplynulých třídních bojů a nové studium světového hospodářství umožňovaly Marxovi a Engelsovi přesněji určovat působení objektivních a subjektivních předpokladů výbuchů revolucí a objektivněji hodnotit soudobé mezinárodní vztahy. Na základě předpokládaného vývoje ekonomiky a mezinárodních vztahů pak určovali Marx a Engels cíle a postup dělnické třídy pro nové období třídních bojů. Nadále zabraňovali pokusům maloburžoazních demokratů působit na proletariát (např. kritika G. Kinkela), kritizovali program

⁸ Podrobně odůvodněno v Třetím mezinárodním přehledu z 1. listopadu 1850. MES, 7, s. 451—494. O sporu viz dále MES, 7, s. 612—613 a MES, 8, s. 450, 597—602.

⁹ MES, 7, s. 444.

¹⁰ MES, 8, s. 678.

a taktiku Mazziniho či mazzinistů, odmítali Proudhonovu knihu „Obecná idea revoluce devatenáctého století“ apod.

Vycházejíce z již dříve zjištěté zásady o nutnosti připravovat a provést revoluci ve všech vyspělých zemích a *jsouce utvrzeni v názoru, že rozpory mezi velmocemi, jež eventuálně nabudou podobu „evropské války“, usnadní či otevřou cestu k novému výbuchu sociální revoluce, zajímali se Marx a Engels pravidelně a podrobně o mezinárodní vztahy a zahraniční politiku jednotlivých států i o jednotlivá národní hnutí. Zdůrazňovali přitom, že dělnická třída se musí v mezinárodních konfliktech řídit svou vlastní revoluční linií, jejímž cílem je plné uskutečnění buržoazně demokratických přeměn v Evropě a příprava podmínek pro vítěznou proletářskou revoluci. Mezinárodní problémy zjišťovali a vysvětlovali z pozice »šesté velmoci«, z pozice evropské revoluce!¹¹*

Předpoklady a perspektivy příštích revolucí v Evropě neprováděli jen z evropských hospodářských, politických a mezinárodních poměrů a vztahů, nýbrž přihlíželi i k probíhajícím změnám v asijském kontinentě, zejména v Číně a Indii. „Marxovy články o Číně, Indii (a Irsku) obsahují první teoretické základy politiky proletariátu o národnostní a koloniální otázce. Z hlavních myšlenek těchto článků a dopisů, které Marx a Engels napsali později, vycházel Lenin, když tvůrčím způsobem rozpracovával národnostní a koloniální otázku v epoše imperialismu.“¹²

V letech 1849—1859 sledovali Marx a Engels především dění v Evropě, přičemž pravidelnou pozornost věnovali nadále Anglii, Francii, Rusku, Německu, Rakousku, Balkánu, resp. Turecku, Rumunům a Jihoslovanům, Itálii, Španělsku, Maďarům, Polákům a Irům. Při hodnocení činnosti představitelů národních hnutí *vycházeli Marx a Engels ze zásady, kterou Engels zdůrazňoval již v únoru 1849 při kritice manifestů Michala Bakunina a činnosti „demokratických panslavistů“¹³ a kterou opakoval v dubnu 1850 v článku adresovaném jednomu z představitelů německých maloburžoazních demokratů (Gottfriedu Kinkelovi): *V rozhodném boji mezi revolucí a kontrarevolucí se musí lid postavit bezpodmínečně na stranu revoluce, ať už ji představují Francouzi nebo Číňané.*¹⁴*

Engels, o němž již víme, že v letech 1848—1849 zavrhoval jako zastávce zásad proletářského internacionalismu politiku štvání jednoho národa proti druhému (kterou provozovaly vládnoucí třídy v Rakousku a Prusku) a ostře odsuzoval nepřátelský a zrádcovský postoj německé buržoazie k národně osvobodeneckému hnutí Poláků, Italů a Maďarů, upozorňoval nyní zároveň i vedoucí činitele těchto i jiných národů nerovnoprávných,

¹¹ MES, 9, s. 19 (Předmluva).

¹² Tamtéž.

¹³ „Revoluci nelze klást podmínky. Buďto jsi revolucionář a přijímáš důsledky revoluce, ať jsou jakékoli, nebo budeš vehnán do náruče kontrarevoluce ..“ MEL, 2, s. 173.

¹⁴ MES, 7, s. 330.

že „i v národních povstáních proti cizáckému útisku existuje něco takového jako třídní rozdíly...“¹⁵ a kritizoval „provinční sobectví, které zaslepuje jednotlivé národy iluzí, že mohou získat svobodu na úkor nezávislosti druhého národa“.¹⁶ Podobně vyznělo poučování, které Engels adresoval německé politické veřejnosti v období příprav francouzskosardinské války proti Rakousku: Místo abychom viděli (my Němci — J. K.) svou sílu v tom, že si přivlastňujeme cizí území a potlačujeme cizí národnost, které mohou upírat budoucnost jen lidé zaujatí, uděláme lépe, postaráme-li se o to, abychom byli jednotni a silní ve vlastním domě.¹⁷

Zde *vyslovil Engels jednu ze zásad i revoluční zahraniční politiky*, která nejenže odmítala potlačování cizích národů, ale navíc kladla i požadavek: *Svobodní a silní budou pomáhat dosud slabším a nesvobodným*. V 50. letech však setrvali Marx a Engels na svých představách o reakčnosti malých (zejména slovanských) národů, jimž prý v důsledku centralizace v Evropě a ve světě nebylo umožněno vytvořit vlastní státnost a naopak tendence centralizace jim prý určovala osud zániku ve formě pohlcení velkými národy. Především nadále trvající představa o panslavismu jako reakční ideologii ve službách ruského carismu a přesvědčení o zákonitosti vylíčené tendence centralizace zabraňovaly Marxovi a Engelsovi dovršit některé vyjádřené názory o příznivé budoucnosti jihoslovanského obyvatelstva podmaněného Osmanské říši a popřípadě opravit dřívější negativní hodnocení Čechů, Slovinců a jiných, v nichž Engels nadále viděl „přívěsky buď německého nebo maďarského národa“.¹⁸ Svých averzí k „vskutku úžasnému zmatku jazyků, který vládne na východ od Čech a Korutan až k Černému moři“,¹⁹ se Engels nezbavil ani na začátku 80. let.

Averze zakladatelů vědeckého socialismu vůči panslavismu byly součástí jejich postojů k carskému Rusku, na něž se dívali nadále jako na úhlavního nepřítele revoluce a demokracie ve světě. *Boj proti carismu musil proto být pro evropskou revoluční demokracii i v 50. letech (a později) jedním z hlavních úkolů její zahraniční politiky*. Marxovy a Engelsovy názory o despoticím policejním režimu Ruska a o jeho výbojně politice přijímali, rozváděli nebo sami dávali podněty k takovému hodnocení ruští radikální a revoluční demokraté, pak i první socialisté a sociální demokraté — a opíral se o ně ještě ve 20. století také V. I. Lenin. Sovětská věda potvrzuje správnost Marxových a Engelsových postojů k carskému Rusku, které přece bylo i v 50. letech oporou feudálně absolutistické reakce v Evropě. Marx a Engels považovali nadále (podobně jako v letech 1848—1849) rozbití carismu a odstranění jeho reakčního vlivu v Evropě

¹⁵ MES, 8, s. 589.

¹⁶ MES, 10, s. 19.

¹⁷ MES, 13, s. 286. Engels kritizoval skutečnost, že „četní němečtí buržoazní představitelé se stavěli na obranu nároků habsburské říše na území severní Itálie.

¹⁸ Tamtéž, s. 234.

¹⁹ MES, 10, s. 11 a MES, 12, s. 13 a 16.

za jednu z podmínek vítězství proletářské revoluce v Anglii a ve Francii a demokratického vyřešení klíčových otázek historického vývoje Německa, Itálie, Polska, Maďarů i jiných národů.¹⁹ Zároveň však začali Marx a Engels v druhé polovině 50. let tušit existenci „druhého Ruska“, lidového a revolučního. Větší pozornost této důležité skutečnosti mohli Marx a Engels věnovat až v pozdějších letech.

Z velmi četných úvah a rozborů mezinárodních vztahů a formulací „zahraniční politiky“ z hlediska „šesté velmoci“ vybíráme v dalších kapitolách především ty, které se týkaly „východní otázky“ a Krymské války (1853—1856) a války Sardinie a Francie proti Rakousku (1859). Úvodem k tomuto poznávání Marxova a Engelsova hodnocení mezinárodních vztahů a zahraniční politiky jednotlivých evropských mocností budou shrnuty názory zakladatelů vědeckého socialismu na postavení rakouské říše jak z hlediska její zahraniční politiky, tak i z hlediska jeho vnitřního vývoje (národnostní poměry a problémy).

a) Marx a Engels o Rakousku

O Rakousko se Marx a Engels zajímali brzy po roce 1849 proto, že bylo třeba — podobně ostatně jako na příkladu vývoje ve Francii — zjistit „skutečné příčiny evropské revoluce a její porážky“ a z nich vyvodit poučení pro nejbližší budoucnost. Zatímco Marx vyvozoval toto poučení z vývoje poměrů ve Francii, Engels plnil tento teoretický cíl v letech 1851—1852 v sérii článků „*Revoluce a kontrarevoluce v Německu*“, do jehož rámce zahrnoval i Rakousko a dokonce pojednával i o Uhrách. V líčení poměrů před březnem 1848 se Engels zabýval jen „německým Rakouskem“, ale při výkladu chodu revoluce 1848—1849 přihlédl i k dalším částem rakouské říše, přičemž přehled událostí ve „východní“ části Německa považoval za součást „zahraničních vztahů německé revoluce“.

Bylo již řečeno, že Engels zastával nadále i v letech 1851—1852 (a také později) ty názory, které vyložil v člancích „Boj v Uhrách“ a „Demokratický panslavismus“ z ledna a února 1849. Ve svém líčení „národnostní otázky v Čechách“ zastával Engels nadále názor, že české země byly v roce 1848 již příliš poněmčeny, takže pokus „umírající české národnosti“ o obnovu „životnosti“ se v roce 1848 „nezdařil“, a proto od té doby „mohou Čechy nadále existovat jen jako součást Německa, i když část jejich obyvatel bude ještě po několik století mluvit neněmeckým jazykem“.²⁰ Engels nadále setrval na svém hodnocení Slovanského sjezdu z června 1848 jako orgánu „panslavismu“, považoval Čechy a Charváty za „nástroj carův“, nadále kritizoval české poslance za jejich prohabsburské a protiněmecké stanovisko v rakouském sněmu ve Vídni — a znovu se rozhořčoval nad postojem Charvátů a Čechů k Říjnovému povstání ve Vídni. Vydání

²⁰ MES, 8, s. 73—77.

rakouské oktrojované ústavy z března 1849 považoval za počátek konce kusů „Slovanů v Německu (tj. Čechů, Korutanců, Dalmatinců atd.)“ získat samostatnou národní svébytnost, protože „západoevropská civilizace“ se mohla na východě Evropy rozšiřovat tím, že se u Němců vyvinula v uplynulých staletích tendence a schopnost „podrobit si, pohlit a asimilovat staré východní sousedy“.²¹

Považujice tedy „německé Rakousko“ (v rozsahu tzv. dědičných zemí, tj. včetně českého a jihoslovanského území) za součást Německa, vítali Marx a Engels po roce 1849 každou takovou zprávu, z které by mohli vyčíst náznaky pádu rakouské monarchie. Už na začátku 1850 se oba domnívali, že „Rakousko začíná být nesnesitelné i nejbarbarštějším národům, hlavním oporám starého Rakouska, jižním Slovanům z Dalmácie, Charvátska a v Banátě“. Marx a Engels správně tušili, že Rakousko bude usilovat o válku, ale příliš přecenili tuto náladu válečnických kruhů v Rakousku (mluvili o tom, že Rakousko „spěje k válce nezadržitelné“) a ještě více přecenili možnost, že nadcházející válka „brzy dovrší naprostý rozklad Rakouska“.²² Kupodivu o tři roky později vyslovil Engels v dopise Marxovi v souvislosti s povstáním v Miláně podiv, jak je možné uskutečnit povstání v Itálii proti 120 000 rakouským vojákům. Bylo by to možné — rozvíjel Engels své představy — jen tehdy, kdyby zároveň vypuklo povstání v rakouské armádě v Itálii, ale na povstání např. maďarských honvédů v rakouské armádě Engels nevěřil, protože „tři léta kázně a klidu umožnily Rakušanům opracovat také mnohý honvédský žaludek“.²³

Velkou pozornost věnovali Marx a Engels Rakousku v období příprav a provedení Krymské války. V souvislosti s dohady četných západoevropských novin o tom, zda se Rakousko zúčastní konfliktu ve „východní otázce“, přáli si Marx a Engels v prosinci 1854, aby Rakousko přistoupilo k „západní alianci“, protože to by znamenalo „možnost války celé Evropy proti Rusku“, ale Engels si uměl představit i možnost, že armády rakouská a pruská budou eventuálně pochodovat k francouzským hranicím.²³ Vycházeje z odhadu, že rakouská armáda má v pohotovosti asi 500 000 mužů a je s to zvýšit stav na 850 000 vojáků, viděl Engels v únoru 1855 v eventuálním nasazení této rakouské armády „za dané situace rozhodujícího činitele“ pro další chod Krymské války.²⁴ Rakouská „neutralita“ vyvolávala tehdy v roce 1855 v západní Evropě averze proti Vídni. Engels se pochopitelně neradoval ze zjištěné možnosti, že Rakousko se může eventuálně stát „za dané situace hlavním rozhodčím na evropském kontinentě“ (jak na to upozorňoval znovu v březnu 1855), ale nebál se jí, protože viděl eventuální „protiváhu: „V okamžiku, kdy Francie znovu vstou-

²¹ Tamtéž, s. 106.

²² MES, 7, s. 243—244.

²³ MES, 10, s. 603.

²⁴ MES, 11, s. 115—117.

pí na cestu revoluce, tato »rakouská síla« se roztrhne na protichůdné prvky, Němci, Maďaři, Poláci, Italové, Charváti odhodí vnučená pouta, která je navzájem svazují, a namísto dnešních neurčitých a náhodných svazků a antagonismů se Evropa zase rozdělí na dva velké tábory s různými prapory a novými cíli. Pak se povede boj pouze mezi *demokratickou revolucí* na jedné straně a *monarchickou kontrarevolucí* na druhé straně.“²⁵

O tři měsíce později přisuzoval Engels rakouské armádě možnost „uplatnit celou svou váhu“ jen „za úplně mimořádných podmínek“. Uvědomil si skutečnost, že rakouská armáda „je velkou změtí národností“, což musí znamenat pro ni „vážné zlo“. *Vycházejte z předpokladu, že „v této době . . . národy touží po tom, aby mohly svobodně užívat svých sil“, předpokládal, že „různé národnosti (rakouské armády) se musí nutně střetnout: „Což by ve válce proti Rusku pravoslavný Srb, ovlivněný panslavistickou agitací, bojoval proti Rusům, kteří jsou mu pokrevně blízcí a vyznávají stejnou víru? A což by v revoluční válce odpadli od své země a bojovali za císaře, který je jim svou řečí a národností cizí? Něco takového nelze očekávat.“*²⁶

Nedlouho předtím vyslovil Engels domněnku, že vstoupí-li Rakousko do války proti Rusku, pak ruský car může vyvolat „povstání rakouských a tureckých Slovanů a vyhlásit nezávislost Uher“, kteréhožto „prostředku se rakouští státníci bojí“.²⁷ Dodejme okamžitě, že *i Engels se „panslavismu“ nadále obával* a že tehdy na jaře 1855 považoval domnělé či eventuální hnutí Slovanů o „přeměnu Rakouska (kromě Tyrol a Lombardie) ve slovanskou říši“ za absurdní a reakční, protože to „by znamenalo vyhlásit historický vývoj posledního tisíciletí za neplatný“. Odsuzuje „panslavismus“ rakouských Slovanů, neprojevoval Engels žádné sympatie Rakousku, naopak ze skutečnosti, že Rakousko (Habsburkové) přijalo v roce 1849 pomoc od „slovanské“ čili ruské armády, „jasně tím přiznalo, že není životaschopné“. V pokus o zřízení „jediné umělé, tj. rakouské národnosti“ po roce 1849 Engels nevěřil. Zároveň se posmíval skutečnosti, že zrušení výsad jednotlivých korunních zemí-provincií po roce 1849, i když bylo namířeno i proti německému, maďarskému a italskému živlu, „nejvíce se dotklo méně kompaktních slovanských kmenů a dávalo německému živlu převahu“.²⁸

„Obojakou politiku Rakouska“ za Krymské války Marx a Engels kritizovali, ale zároveň si kladli otázku: „Kdo zavinil, že Rakousko neuskutečnilo svou protiruskou politiku?“ S míněním, které se tehdy rozšířilo ve Vídni a bylo přijímáno po celém Německu — že Rakousko couvlo a nezahájilo válku proti Rusku ze strachu před Pruskem —, Marx nesouhlasil

²⁵ Tamtéž, s. 164.

²⁶ Tamtéž, s. 448.

²⁷ Tamtéž, s. 117. Dnes ovšem víme o úmyslech ruského cara více, než mohli znát publicisté z 50. let minulého století. Carismus nepomýšlel a ani nebyl s to vyvolat „povstání rakouských i tureckých Slovanů“.

²⁸ Tamtéž, s. 235—239.

a trval na „opačném mínění: „Soudíme, že kdyby bylo Rakousko odvážně napadlo ruskou armádu, Prusko a celé Německo by je muselo, i když jen pomalu a nerado následovat.“ Skutečnou odpovědnost za „nynější rakouskou politiku“ přičetl Marx „licoměrníkovi a šarlatánskému mluvčímu lordu Palmerstonovi“.²⁹

V druhé polovině roku 1856 a později zajmali se Marx a Engels více o vnitřní a zahraniční politiku Anglie, o poměry ve Francii, o revoluci ve Španělsku, často psávali o koloniálním postavení Indie a Číny, občas se zmiňovali i o „východní otázce“ (o možnosti spojení Moldavska s Valašskem), poukazovali na možné důsledky zrušení nevolnictví v Rusku pro carovu říši — a hodně pozornosti věnovali Prusku či Německu. Na jaře 1858 vyslovil Engels v dopise Marxovi domněnku, že „zdá se, že také v německém Rakousku se mnoho neděje“, což si vysvětloval tím, že „německý Michl zřejmě ještě nedospal svůj zimní spánek po velkém vypětí z roku 1848“. Ale „odtržení Uher a Itálie a slovanská povstání udělají ostatně v Rakousku své, a pak tu máme ve velkých městech a průmyslových krajích následky krize, které odsud a dnes nelze posoudit“. O půl roku později zase Marx sděloval Engelsovi, že „současně dochází k neobyčejnému hnutí mezi Slovany, zvlášť v Čechách, které je sice kontrarevoluční, přesto však působí jako ferment hnutí“.³⁰

Zájem o vývoj situace v Rakousku se zvýšil od začátku roku 1859, a to v souvislosti s přípravou a průběhem války Francie a Sardinie proti Rakousku.

b) Marx a Engels o „východní otázce“ v období Krymské války

Rusko-francouzský spor o právo ochrany tzv. svatých míst v Jerusalemě, Betlémě atd. se jevil Marxovi již v roce 1850 možným podnětem k „evropské válce“. Bylo proto zcela pochopitelné, že *zakladatelé vědeckého socialismu okamžitě reagovali na skutečnost, že se na začátku roku 1853 západoevropský tisk rozepisoval o zostření těchto sporů o „svatá místa“*. Ovlivnění zprávami evropského tisku o zvýšeném úsilí carského Ruska dostat do rukou Bospor a sami jsouce zásadními nepřáteli carismu, začali se Marx a Engels okamžitě zajímat o podstatu „východní otázky“. Nejdříve reagoval Engels, který někdy koncem února a začátkem března 1853 četl starší knihu anglického turkofila Davida Urquharta a o jejím obsahu psal 9. března Marxovi. Četba této knihy dala Engelsovi popud, aby pochválil londýnské „Times“ za to, že „konečně napadají starou pitomost o integritě Turecka“, a posmíval se „hloupým »Daily News«“, které označovaly psaní „Times“ za „zradu“. Vida tento Engelsův zájem o Turecko, prosil Marx svého přítele, aby pro něj napsal opět pro ame-

²⁹ Tamtéž, s. 559—560.

³⁰ MES, 29, s. 337 a 339.

rické „New York Daily Tribune“ (dále NYDT) „delší článek o haute politique“, totiž o „ohavné východní politice“. Marx sám sice nevěděl, „co bude s tureckou říší“, byla to pro něho „španělská vesnice“, takže nemohl „zaujmout žádné všeobecné stanovisko“, a proto chtěl od Engelsa především „věci vojensko-historické“. Marx se domníval, že by Engels mohl vyjít především z teze, že „přes všechny pletichy a politikáření v novinách nedá východní otázka nikdy podnět k evropské válce“. Dále se Marx domníval, že „rozpad muslimské říše je nutný — tak či onak padne do rukou evropské civilizace“. Engels měl popsat „ruské pronikání v Turecku, rakouské choutky, francouzské ambice, anglické zájmy a obchodní i vojenskou důležitost tohoto jablka sváru“.³¹

Engels Marxově prosbě vyhověl a za deset dní — v době od 11. do 22. března 1853 — připravil „báječný článek o Turecku“ (jak se vyjádřil Marx), který vyšel v NYDT dne 7. dubna 1853 jako součást přehledu politické situace v Anglii. V dalších dnech připravil Engels dva nové články: „*Oč vskutku jde v Turecku*“ (NYDT 12. dubna 1853) a „*Co bude s evropským Tureckem?*“ (NYDT 12. 4. 1853). Marx sám pak rozebral názory britského tisku o „východní otázce“ a vysvětlil „Napoleonovu politiku v turecké otázce“ (NYDT 11. 4. 1853).

Z vývoje „věčné východní otázky“ vyvodil Engels závěr, že existence Turecka je „živá jízva na těle evropského legitimismu“ a že „Turecko je vlastně produkt zásady evropské reakce, která chce udržet v Evropě status quo“. To je ovšem úkol nespelnitelný, protože není možné „pokoušet se udržet zdechlého koně v přesně stejném stavu hniloby“. *Podle Engelse „rozklad Turecka pokračuje a bude pokračovat tak dlouho, dokud potrvá nynější systém »rovnováhy sil« a udržování »statu quo«*. Poučen četbou dostupných vědeckých pojednání a cestopisů, poznal Engels, že Turecko se skládá ze tří zcela odlišných částí a že „skutečným jablkem sváru je vždy evropské Turecko — velký poloostrov na jih od Sávy a Dunaje“. Turci, kterých je tu málo proti „celému konglomerátu různých ras a národností“, nejsou schopni nadvlády a vzhledem k vnitřním i zahraničním okolnostem (zde má Engels na mysli tlak Ruska proti Turecku) naopak „*přítomnost Turků v Evropě je skutečně vážnou překážkou, na níž naráží rozvíjení všech zdrojů, které jsou na trácko-ilyrském poloostrově*“.

Ve svém popisu jednotlivých národů-národností v jihovýchodní Evropě věnoval Engels hlavní pozornost „rase, která tvoří základní masu obyvatelstva... od Morey (Peloponésos) až k Dunaji a od Černého moře až k albánským horám“, totiž „slovanské rase...“, která se nazývá ilyrská nebo jihoslovanská“. Engels věděl již dříve o rozdílu mezi katolickými a pravoslavnými Jihoslovany, věděl o jejich náboženském vztahu k ruskému pravoslaví: „Srbové, Bulhaři, bosenští rahájové i slovanští rolníci z Makedonie a Trákie mají víc národnostních sympatií, víc styčných bodů,

³¹ Podrobně o tom v mé rozpravě Sborník prací FFBU, C 21–22.

víc prostředků duchovního styku s Rusy . . . , takže ať se děje cokoli, vzhlížejí vždy k Petrohradu, odtamtud očekávají příchod Mesiáše, který je zbaví všeho zla . . .“ V letech 1848—1849 vadilo Engelsovi toto jihoslovan-ské rusofilství. V roce 1853 komentoval Engels tento vztah Jihoslovanů k Rusku jako doklad zdroje jejich protitureckých cílů. I když nevyslovil „tureckým Jihoslovanům“ přímé sympatie, přece jen si uměl Engels představit situaci, že se „řecko-slovanské obyvatelstvo stane pánem v zemi, kterou obývá a kde tvoří tři čtvrtiny všeho obyvatelstva“. Spoléhal ovšem na možnost, že se v eventuálních autonomních útvarech na Balkáně utvoří „nepochybně časem — podobně jako v prostředí moldavsko-valašských Rumunů a v Srbsku — protiruská pokroková strana“.

Domníváje se, že cílem ruského cara je nejen „uchvácení Cařihradu“ a pak další dobývání Jadranu, obklíčení Rakouska, případná anexe Maďarska, Pruska a Haliče, potom i „konečné vytvoření oné slovanské říše, o níž snili fanatičtí panslavističtí filozofové“, *považoval Engels případné dobytí Turecka Ruskem „za nevýslovnou katastrofu pro věc revoluce“*, a proto doporučoval jako „krajně důležité zachovat tureckou nezávislost nebo, i kdyby došlo k rozpadu osmanské říše, zmařit ruské anekční plány“.³²

V dalším článku „Turecká otázka“ se však Engels sám rozčiloval nad skutečností, že „v očích evropských diplomatů a dokonce i evropského tisku záleží celá východní otázka v dilematu: buď Rusové v Cařihradu, nebo zachovat status quo nic — jiného kromě této alternativy je nikdy nenapadne“. Konkrétně kritizoval Engels dvojí pohled na Turecko v britském tisku. Považoval sice za správné, že „Times“ odmítaly zásadu status quo, ale zároveň upozorňoval, že jejich doporučení „rozkouskování Turecka“, což považoval za „nezvyklou smělost“, ve skutečnosti „slouží přímo zájmům Ruska a Rakouska“. Proti konzervativním „Times“ staví Engels liberální „Daily News“, který si „jasně uvědomuje, že rozkouskování Turecka *Za dnešních okolností* (Engels) přivede Rusy do Cařihradu, a to by bylo pro Anglii velké neštěstí“, ale zároveň kritizoval tento list za to, že nesprávně přehání „své chvalozpěvy na Turecko, Turky a všechno turecké“. V této souvislosti odmítl Engels i argumenty časopisu „Economist“, který ve vzrůstu zahraničního obchodu Turecka viděl doklad rozvoje jeho civilizace. Engels tento argument vyvrátil zjištěním, že „obchod (v Turecku) provozují Řekové, Arméni, Slované a Západoevropané“. Ne Turci, ale „řecká a slovanská buržoazie ve městech a obchodních střediscích . . . je skutečnou oporou veškeré civilizace, která do země proniká“. Turci však mají monopol na civilní a vojenskou správu, a to je do budoucna neudržitelné. „Turků“ bude třeba se zbavit. Tvrdit však, že nemo- hou být odstraněni jinak než tím, že na jejich místo přijdou Rusové

³² MES, 9, s. 31—38 a 39—43.

a Rakušané, je totéž jako tvrdit, že nynější politické složení Evropy potrvá navěky.“³³

V následujícím článku „Co bude s evropským Tureckem?“ vysvětlil Engels nejdříve, co „umožnilo vytrvalý postup Ruska... k Cařihradu“. Příčinou je „jalová teorie statu quo“, který „pro křesťanské poddané Porty znamená věčné udržování tureckého útlaku“. Dokud deset miliónů pravoslavných křesťanů v evropském Turecku zůstává v Turecku, musí se obracet o pomoc k Rusku, ruský car se jim jeví „jejich přirozeným osvoboditelem a ochráncem (Engels), ať už je jinak čímkoli“. *Východiško vidí Engels v tom, že „řecko-slovanský poloostrov se zbaví turecké nadvlády“, že turecká moc bude zatlačena za Bospor a že budou osvobozeny „všechny ty různé národnosti a náboženské skupiny žijící na Balkánském poloostrově“.* Vlády a diplomaté, kteří jednájí postaru, však situaci nevyřeší. „Řešení tureckého problému“ i jiných velkých problémů „je vyhrazeno evropské revoluci“, jejímž „předsunutými hlídkami“ se jednou stanou i „Petrohrad a Cařihrad“. Engels nechtěl „fantazírovat“, nechtěl se snažit „podat podrobný plán možného rozdělení tureckého území v Evropě“, ale přece jen považoval za možné „vyvodit obecné závěry z nesporných faktů“. Považoval především za „nezvratnou skutečnost, že poloostrov, všeobecně nazývaný evropské Turecko, je přirozeným dědictvím jihoslovanské rasy. K této rase náleží sedm z dvanácti miliónů obyvatel. Po dvanáct století jí náleží tamní půda.“ Engels pozoroval, že „Jihoslované jsou ve vnitrozemských krajích jedinými nositeli civilizace“, a i když „netvoří sice ještě národ“, přece jen mají „mocné a poměrně osvícené národní jádro v Srbsku“. „Chrabrý boj“ Srbů proti Turkům, jejich rychle rostoucí kultura a rozšiřující se civilizace způsobují, že „křesťané z Bulharska, Trákie, Makedonie a Bosny v nich (Srbech) vidí středisko, kolem něhož se budou muset semknout v příštím úsilí o nezávislost a národní svébytnost“. Engelsovi bylo zejména sympatické, že v důsledku upevnění Srbska a jeho národní svébytnosti „byl tím více zatlačován do pozadí přímý vliv Ruska na turecké Slované“. Engels se domníval, že „jakmile budou turečtí Slované osvobozeni, pak přes všechnu jejich příbuznost s Rusy a přes společné náboženství budou jejich zájmy (myšleno zájmy Jihoslovanů a carismu) v přímém rozporu“. Jihoslované si jistě nedají líbit možnost, že by vystřídali jen vojenský okupační systém druhým, totiž ruským autokratickým systémem.

Podle Engelse mělo být „prosté a konečné řešení (východní) otázky takové: Historie i současná fakta shodně ukazují, že na troskách muslimské říše v Evropě vyroste svobodný a nezávislý křesťanský stát. Příští revoluční nápor dá s největší pravděpodobností toto řešení na pořad dne, neboť téměř jistě rozpoutá dlouho dozrávající konflikt mezi ruským absolutismem a evropskou demokracií. Tohoto konfliktu se musí zúčastnit

³³ Tamtéž, s. 43.

Anglie, ať bude mít v té době vládu v rukou kdokoli. Anglie nemůže nikdy dovolit, aby se Rusko zmocnilo Cařihradu. Pak se bude muset postavit na stranu carových nepřátel a podporovat vybudování nezávislé slovanské vlády, jež by nahradila zchátralou a přemoženou Vysokou Portu.“³⁴

Další články o „turecké otázce“ — většinou přehledy zpráv londýnských i některých francouzských a jiných časopisů — psával v období od května do září 1853 Marx. Informován o netaktním a zpupném vystupování knížete Menšikova v Cařihradě, zaujímal Marx velmi kritický postoj k domnělé povolnosti anglických a francouzských diplomatů a politiků. Marx rovněž nepřijímal názor, že by snad bylo třeba Turecko zachránit, naopak konstatoval, že „poslední ruské manévry značně povzbudily ty živly, které rozvracejí Turecko zevnitř“. „Jde jen o to, zda Rusko jedná z vlastní svobodné vůle, nebo je bezděčným a vzpouzejícím se otrokem především o to, aby Anglie neustupovala ruským výhrůžkám v Turecku. Marx tehdy kritizoval zejména „Times za jejich „proruské“ stanovisko, posmíval se francouzským konzervativním monarchistům a neustále připomínal neblahé důsledky postoje evropských velmocí pro status quo, který dovoloval Rusku „ukrajovat z Turecka kousek po kousku“.“³⁵

Obsazování Moldavska a Valašska ruskými vojsky na začátku července 1853 považoval Marx za vyhlášení války Turecku a proto se rozhořčoval: „Co zatím dělají západní mocnosti?“ Blížící se válka Ruska proti Turecku nutila Marxe, aby znovu posoudil podstatu východní otázky. Viděl ji — ale poněkud jednostranně — v tom, že Rusko chce získat přístav ve Středozemském moři a že využívá „zbabělosti a bázlivosti západních mocností“. Západní státy se navzájem podezírají a nakonec nutí sultána k povolnosti, protože se bojí všeobecné války, z níž by mohla vzejít všeobecná revoluce. Západní státy „jsou příliš nemožné a bojácné, než aby se odvážily přetvořit osmanskou říši tím, že by vytvořily řecké impérium nebo federativní republiku slovanských států, a usilují pouze o udržení státu quo, tj. stavu rozkladu, který znemožňuje sultánovi, aby se vymanil z moci carovy, a Slovanům, aby se vymanili z moci sultánovy“.³⁶

V dalších člancích se Marx soustředil především k „dobyvatelským cílům Ruska proti Turecku“ a k domněle „proruské politice“ anglické vlády, přičemž podle okolností zaznamenával i ty projevy poslanců anglické Dolní sněmovny, v nichž zazněly averze proti Turecku anebo byly vysloveny návrhy na územní změny v jihovýchodní Evropě proti Rusku i proti Turecku. Od konce září 1853 začal psát články do NYDT opět Engels, který se zaměřoval na vojenskou stránku „turecké otázky“. První Engel-

³⁴ Tamtéž, s. 57—61.

³⁵ Jde o články Turecko a Rusko (NYDT, 9. 6. 1853), Turecká otázka (NYDT, 14. a 16. 6. 1853), Turecko a Rusko (NYDT, 21. 6. 1853) a Ruská politika vůči Turecku (NYDT, 14. 7. 1853). MES, 9, s. 134—135, 141—143, 165, 169—172 a 190.

³⁶ Marx, Rusko-turecké komplikace (NYDT, 25. 7. 1853) a Otázky války (NYDT, 5. 8. 1853), MES, s. 220—221, 239.

sova „militaria“ se zdála Marxovi, jako by příliš sympatizovala s „vojenskými úspěchy Ruska“. Engels však vytýkal Turkům některé taktické chyby, a to z obavy o výsledek války, a naopak se těšil z toho, že „válka začíná pro cara všude neblaze“. Na začátku roku 1854 nabyl Engels dojmu, že „chod věcí (v jihovýchodní Evropě) si válku (evropskou!) vynutí“. Tuto myšlenku přijal i Marx, který na začátku února hodnotil předběžné „roze-stavení sil“ z hlediska „šesté velmoci“, totiž z hlediska „Revoluce“, jejíž eventuální výbuch po vzniku „evropské války“ by mohl zvrátit všechny plány starých evropských mocností.³⁷

V dalších článcích z prvních měsíců roku 1854 sledovali Marx a Engels nadále vojenskou situaci v jihovýchodní Evropě a jednání evropských diplomatů: jejich rozbor překračuje stanovený rámec této studie. Stručně lze říci, že zakladatelé vědeckého socialismu měli nadále nebo dokonce stupňovali své obavy z tendencí k protitureckým averzím části anglických politiků a z nerozhodnosti západoevropské diplomacie vůči Rusku. Ná-zory či návrhy na eventuální přeměnu tureckých provincií v samosprávná území Bosny, Hercegoviny, Bulharska, Albánska, Rumelie a Thesálie Marx tehdy nevítal a nebyl ani nadšen pokusem řeckého lidu v Epiru o povstání proti Turecku. Zdá se, že Marxe překvapilo stanovisko jednoho italského listu — turinské „Unione“ —, který považoval úsilí Západu za udržení celistvosti Turecka za směšné a naopak souhlasil s ruským úsilím o převrat v Turecku. Marx považoval toto stanovisko za „provinční so-bectví“ (asi ve smyslu, že je tříštěn společný postup západní Evropy proti carskému Rusku),³⁸ ale to neznamenalo, že by snad chtěl udržet celistvost Turecka. V dopise Engelsovi vyslovil Marx názor, že „oba dva náboženské národy (v Turecku), Turci a řeckoslovanské obyvatelstvo, musejí zajít, ten druhý přinejmenším zároveň s popskou společenskou organizací, která se upevnila pod tureckým panstvím“. Marx tu reagoval na předchozí Eng-elsův dopis, v němž mu jeho druh sděloval: „Je na čase, abychom se vrá-tili k našim prvním článkům o tom (o Turecku) i politicky.“ Engels se tehdy začátkem května domníval, že „události nám i tady dávají skvěle za pravdu, úpornost řeckého povstání a zjevné nesnáze Turků v Bulhar-sku podle všeho dokazují, že se křesťanské obyvatelstvo začíná hýbat a že turecká říše spěje vstříc svému konci“.³⁹

„Křesťanské obyvatelstvo“ však nemělo možnost postavit se otevřeně proti tureckému útlaku — a tak se Marx a Engels věnovali v letech 1854—1855 především diplomatické a vojenské stránce Krymské války. Podle okolností pak hodnotili chod této války jako „nudný“ anebo naopak očekávali „řádnou válku“. Když se konečně v březnu 1855 válka na Kry-mu přece jen rozvinula, nabyl Engels dost nových podnětů a materiálů,

³⁷ MES, 9, s. 369—370, 503, 573—577, 569—572. MES, 10, s. 17—23, 34—35.

³⁸ Marx, Italský list o východní otázce (NYDT, 2. 5. 1854), MES, 10, s. 221—222.

³⁹ MES, 28, s. 394 (Engels Marxovi 1. 5. 1854) a s. 397 (Marx Engelsovi 3. 5. 1854).

aby z nich mohl posuzovat vojenskou schopnost ruských vojsk a Napoleony chyby ve vedení války. Marx nadále kritizoval především anglickou politiku za to, že sama provádí anexe v Indii, ale nedovoluje je činit jiným jinde. Reakci anglické veřejnosti na válku Ruska proti Turecku (protiruské nálady v části anglických politických kruhů) nazýval Marx nyní „nacionální záští“, kdežto úsilí „mírové strany“ (Johna Brighta) popisoval dokonce s jistým uznáním její činnosti. Marx se nyní (duben 1855) zajímal hlavně o to, že proletariát v Anglii a ve Francii, i když se jistě cítí polichocen „národní hrdostí“ nad úspěchy svých zemí ve válce proti Rusku, začíná agitovat proti svým vládám a vládnoucím třídám.⁴⁰

Setrváváje nadále na svém starším pojetí „panslavistického nebezpečí“ a domnívaje se, že car Alexandr II. se postaví „do čela panslavistického hnutí a změní svůj titul za »cara všech Slovanů«, což považoval za „strašlivé nebezpečí pro Evropu“, vyvodil Engels z té domnělé skutečnosti závěr, že pak by musilo dojít k „válce skutečné“, v níž by „otázka existence Turecka byla vedlejší“. Uplatnění „panslavistického nebezpečí“ jako kritéria v hodnocení Krymské války znamenalo zesílení kritického tónu vůči Západu, ale v posuzování vojenských výkonů na Krymu zůstal Engels nadále objektivní. Vojenské úspěchy ruských vojsk v Zakavkazsku v říjnu-listopadu 1855 komentoval Engels jako doklad skutečnosti, že „systém, jakým západní mocnosti dosud vedly válku, se naprosto zhroutil“ a že jde o událost „pro spojence tu nejostudnější, co se jim mohlo přihodit“. Engels proto reagoval na zprávy některých časopisů o tom, že se mluví o invazi spojenců proti Rusku ve Finsku, Estonsku a Besarabii, nedůvěřivě a naopak přikládal více víry zprávám o tom, že Rusko přijalo rakouské návrhy na jednání o mír.⁴¹ Zřejmě z toho důvodu věnovali Marx a Engels jednáním o mír v Paříži dost málo pozornosti. Engels v jednom dopise z února 1856 Marxovi se vyslovil o „záležitosti s válkou a mírem“ jen tak mimochodem, protože podle jeho názoru neznamenala jednání v Paříži „v podstatě nic“. Marx reagoval na „besarabskou klauzuli“ pařížského jednání (kterou považoval za „zisk proti Rusku“) vypracováním několika článků o Moldavsku a Valašsku opět pro NYDT, ale newyorský časopis tyto články neuveřejnil. Engels zase pokračoval v sepisování „panslavismu“.⁴²

O „východní otázce“ si Marx vyměňoval názory např. i s Ferdinandem

⁴⁰ Marx—Engels, Nudná válka (NYDT, 17. 4. 1854); Engels, Bitva u Inhermanu (NYDT, 14. 12. 1854); Týž, Válka v Evropě (NYDT, 17. 2. 1855); Týž, Válka hrozí Evropě (NYDT, 8. 3. 1855); Týž, Události na Krymu (NYDT, 2. 4. 1855); Týž, Napoleonův památník (NYDT, 7. 4. 1855) a Průběh války (NYDT, 17. 4. 1855). Dále Marx, Nejbližší perspektivy ve Francii a Anglii (NYDT, 27. 4. 1855). MES, 10, s. 396 a 587. MES, 11, s. 41, 110, 157, 184—187, 207—210, 208—212, 224—228 a 229—233.

⁴¹ Engels, Německo a panslavismus (Neue Oder-Zeitung, 21. a 24. 4. 1855) a Napoleonovy válečné plány (NYDT, 2. 7. 1855). Marx, Podivná politika (NYDT, 10. 7. 1855). Marx—Engels, Anglo-francouzská válka proti Rusku (NOZ, 20. a 21. 8. 1855). Engels, Evropská válka (NYDT, 4. 2. 1856). MES, 11, s. 233—239, 333—338, 351—352, 546—551 a 641—644.

⁴² Engels Marxovi 7. 2. 1856, MES, 29, s. 20.

Lassallem, který si představoval „znovuoživení evropskotureckých zemí“ jako úkol příští „německé revoluční vlády“. Cesta na Balkan posilovala Lassalla v přesvědčení, že přijde doba, „kdy turecké dědictví připadne Německu“.⁴³

O „východní otázce“ se vyslovil Marx znovu v roce 1857 v souvislosti s problematikou spojení Moldavska a Valašska v jeden stát. Marx a Engels v zásadě sympatizovali s tímto cílem, který uskutečnil z větší části jednotu rumunského národa (r. 1859), ale neradi viděli, že velmoci mají mít nad rumunským knížectvím opět protektorát, neboť to by mohlo obnovit ruský vliv v této zemi. A „panslavismus“ se jim jevil nadále jako velké nebezpečí pro svobodu celé Evropy.⁴⁴

c) Marx a Engels o válce Francie a Sardinie proti
Rakousku 1859

Marx se sice ještě 10. listopadu 1858 v dopise Engelsovi posmíval „vysokým politikům“ (maďarskému emigrantovi Pulszkému) za to, že „všelicos žvaní o eventuální válce v Itálii mezi Rakouskem na jedné a Bonapartem a Piemontem na druhé straně“, a pokládal to „za blbost“, ale Engels ve svém přehledu „Evropa roku 1858“ již poukázal na skutečnost, že jedním z „ohnisek nepokojů je Itálie“.⁴⁵ Na přelomu let 1858—1859 se možnost války v severní Itálii stala předmětem pozornosti světového tisku a také Marx věnoval svůj první publicistický projev na začátku roku 1858 „Otázce sjednocení Itálie“. Marx si tehdy nebyl jist, zda vzrušení v Itálii je „spontánním projevem vůle lidu, anebo zda je podněcují agenti Ludvíka Napoleona a jeho spojence hraběte Cavoura“, ale byl již přesvědčen o tom, že „Piemont podporovaný Francií a možná i Ruskem má v úmyslu zaútočit letos na jaře na Rakousko“. Toto zjištění jej nutilo, aby zároveň vyjádřil svůj názor na jeden ze základních důsledků války: „Přejeme si upřímně a z celého srdce, aby (válka) spravedlivě vyřešila italský problém i různé jiné otázky.“⁴⁶

Toto přání vyslovovali Marx a Engels v řadě následujících článků (a ve vzájemných osobních dopisech) o přípravě a průběhu války v severní Itálii. *Marx a Engels vítali všechny zprávy o válce, z nichž vysvítala na-*

⁴³ Z Lassallových korespondence Marxovi, Rodbertusovi a Listovi. H. U. Wehler, Sozialdemokratie und der Nationalstaat. Die deutsche Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage in Deutschland von K. Marx bis zum Ausbruch des I. Weltkrieges, Würzburg 1962, s. 40.

⁴⁴ Představa, že Rusko se zajímá o rumunská knížectví, Srbsko a slovanské obyvatelstvo Balkánů a že snad z pomsty vůči Rakousku „oživí panslavismus“, vedla Engelse v dubnu 1855 k pokusu napsat jakési dějiny panslavismu z hlediska „nebezpečí“ pro Německo, ale první dvě kapitoly byl jen náčrtem, k němuž se Marx vyslovoval se zájmem a s pobídkami na pokračování, jenže Engels již neměl čas se k této tématice vrátit. MEL, 2, s. 292 ad.

⁴⁵ MES, 29, s. 407. MES, 12, s. 683—684.

⁴⁶ MES, 13, s. 190—196.

děje, že lidový ráz války Italů proti Rakousku je silný a revoluční. Italům přáli mimo jiné i proto, že převážná část německého buržoazního tisku reagovala na přípravu války v severní Itálii vyhlášením zásady: Německo musí hájit Rýn (hranici proti Francii) na Pádu (v severní Itálii)!

Marx upozorňoval již 4. února 1859 Ferdinanda Lassalla na možnost, že válka Francie a Sardinie „zpočátku podepře bonapartismus ve Francii, oslabí vnitřní (rozuměj demokratické — J. K.) hnutí v Anglii a v Rusku, oživí nejmalichernější nacionální vášně v Německu atd. a bude proto podle mého názoru působit zpočátku ve všech směrech protirevolučně“.⁴⁷ Proto bylo nutné, aby představitelé revolučního hnutí závčas reagovali na tyto skutečnosti: jako Němci musili Marx a Engels reagovat na „nacionální vášně v Německu“. Proto začal Engels již koncem února 1859 psát brožuru „Pád a Rýn“, v níž zásadně odmítl heslo „velké části německého tisku . . ., že Rýn se musí hájit na Pádu“. Toto heslo považoval Engels za součást teorie „středoevropské velmoci“, kterou pěstovala skupina osob kolem augsburské „Allgemeine Zeitung“. Podle této teorie se mělo Rakousko, Prusko a ostatní Německo stát velkým státem, říší, jejíž součástí budou i Uhry a podunajské země na východě, na západě se pak k ní připojí Holandsko a Belgie (jako někdejší rakouské Nizozemí).

Brožura „Pád a Rýn“ byla napsána tak, aby čtenáři nabyli dojmu, že jejím autorem je německý vojenský odborník. Nás vojenské argumenty v této souvislosti nezajímají, a tak se spokojme se zjištěním, které učinil Engels v citované brožuře: Italové jsou velký národ a mají nárok, aby se součástí jejich národního (a zároveň ve smyslu státního — J. K.) území stalo i Lombardsko a Benátsko, kde žije skoro čtvrtina italského obyvatelstva podrobeného cizímu panství. Dosavadní situace v severní Itálii vyvolává „fanatické nepřátelství proti nám (Německu)“, ale „ponecháme-li Itálii, aby si sama vyřizovala své záležitosti, nenávisť Italů vůči nám sama přestane a náš (německý) přirozený vliv na ně bude rozhodně mnohem významnější“.⁴⁸

Jako odborník na „militaria“ posuzoval Engels vojenskou sílu Rakouska věcně, někdy i s uznáním schopnosti jeho armády, takže obsah některých jeho článků mohl u čtenářů vzbudit dojem, jako by jejich autor do určité míry sympatizoval s Rakušany. Engels proto spěchal dát najevo za sebe a za svou stranu, že „bychom neradi viděli svržený Františka Josefa třeba o jediný den“.⁴⁹ Pohled na Rakousko či na francouzsko-rakouskou válku však nemohl vycházet jednostranně jen z hlediska Italů nebo z hlediska potřeby vystoupit proti reakčnímu velkoněmeckému a velkorakouskému nacionalismu v Německu. Válku v severní Itálii bylo třeba posuzovat také z hlediska té skutečnosti, že ji vedla země s reakční a despoticou vládou.

⁴⁷ MES, 29, s. 640—642.

⁴⁸ MES, 13, s. 260—261, 283 a 286.

⁴⁹ Tamtéž, s. 418.

Víme přece, jak smýšleli Marx, Engels a jiní revoluční demokraté o Napoleonovi III. *Marx a Engels sledovali proto „italskou politiku“ francouzského císaře od začátku roku 1859 s podezřením a pak i s rozhořčením.* Poznali, že Napoleon III. se učinil „samozvaným ochráncem“ Italů a že navíc své plány v Itálii projednal předem s ruským carem.⁵⁰

Víme již o Krymské válce, že Marx a Engels ji ze začátku vítali, protože předpokládali, že by se tato válka mohla stát válkou demokratického západu proti kontrarevolučnímu Rusku. Na začátku roku 1859 si Marx přál či předpokládal, že nastávající válka v severní Itálii bude mít „vážné a nakonec jistě revoluční důsledky“. Tuto předpověď, resp. toto přání opakoval začátkem května 1859, kdy proti některým názorům části anglického tisku o tom, že válka v Itálii bude asi „lokalizována“, postavil svůj názor, že válka „ve svém dalším vývoji přejde ve všeobecný požár na evropském kontinentě, z něhož se pravděpodobně mnohým nynějším vládcům nepodaří zachránit své koruny a dynastie“. Marx měl na mysli možnost, že jedna nebo druhá strana bude poražena a že porážka vyvolá „revoluční otřesy ve Francii nebo v Rakousku“, že „tvrdými zkouškami“ bude musit projít v nedaleké budoucnosti i Německo v důsledku řevnivosti německých vladařů a nespokojenosti lidu — a možná že dojde i k „povstání slovanského obyvatelstva začleněného do Německa“, takže k případné válce Němců s cizím nepřítelem a pak k „revolučnímu chaosu“ se připojí „ještě i národnostní boj uvnitř země“⁵¹

Pro Marxe bylo proto důležité zjistit, s kým německý lid sympatizuje, a tyto sympatie usměrňovat z hlediska „našich“, tj. revolučních zájmů. *Marx byl přesvědčen o tom, že německý lid „se staví rozhodně na stranu Itálie proti Rakousku“, ale „musí nutně zároveň stranit Rakousku proti Bonapartovi“.*⁵² Pozorujíce, že ve válce Francie a Sardinie proti Rakousku má prsty Rusko, nemohli Marx a Engels souhlasit s představami části pruské buržoazie (s tzv. gotthajskou stranou, která od léta 1849 usilovala o maloněmecké sjednocení zemí Německého spolku), že válka proti Rakousku a jeho případná porážka poskytuje příležitost provést maloněmeckou variantu sjednocení Německa bez Rakouska a pod vedením Pruska. Marx sice 6. května 1859 psal Engelsovi, že „z našeho revolučního hlediska... by nebylo nežádoucí, kdyby Rakousko zpočátku utrpělo porážku, nebo, což je morálně totéž, kdyby se stáhlo zpět do Lombardie“, ale nemohl být jednostranně protirakouský a naopak se domníval, že „chyby na kterékoli straně budou nutně v náš (revoluční) prospěch“. Proto nesouhlasil s obsahem brožury Ferdinanda Lassalla „Italská válka a úloha Pruska. Hlas z demokracie“, která vyšla začátkem května 1859 v Berlíně a která obha-

⁵⁰ Tamtéž, s. 385.

⁵¹ Tamtéž, s. 390. Svůj článek *Pruský názor na válku* zakončil Marx poznámkou: „O nepokojích, které se chystají mezi slovanským obyvatelstvem v Německu, pohovořím při jiné příležitosti.“

⁵² Tamtéž, s. 316.

jovala neutrální postoj Pruska, ospravedlňovala domněle „osvoboditelskou“ politiku Napoleona III. a přála si porážku Rakouska, čehož by mělo využít Prusko ke sjednocení Německa. „Lassalova brožura je hrozný nesmysl“, napsal Marx Engelsovi 18. května.⁵³

Ještě méně mohli Marx a Engels souhlasit s agitací jedné skupiny německé politické emigrace, která pod vedením Karla Vogta začala v dubnu 1859 vydávat v Ženevě nový časopis své „nové strany“ s programem, který prý přijal blahosklonně Gercen. Marxovi se dostaly začátkem dubna 1859 ze Švýcarska informace, podle kterých Vogt či jeho skupina je ochotna vzdát se neněmeckých držav, nebude podporovat Rakousko, protože francouzský despotismus je přechodný, kdežto rakouský trvalý. Je třeba nechat oba despoty vykrváčet. Německo zachová ozbrojenou neutralitu atd. Skutečnost, že Vogtův spis „Studie o současné situaci v Evropě“ z března 1859 byl chválen v jednom hamburském časopise, považoval Marx za výraz „mimořádného stupně zmatku v hlavách“ tzv. vulgárních demokratů. Marxe rozčilila skutečnost, že „někteří poctivci mezi nimi (rozuměj pseudodemokraty — J. K.) si myslí, že porážka Rakouska, doplněná revolucí v Uhrách a v Haliči atd., by způsobila revoluci v Německu“. Na takové názory odpovídal Marx s rozhořčením: „Ti volové zapominají, že teď by revoluce v Německu, tj. desorganizace jeho armád, neprospěla revolucionářům, nýbrž Rusku a Napoleonovi.“ Marx zásadně odmítl ty německé emigranty, kteří chtěli napodobovat spojení některých Maďarů a Poláků s Napoleonem III. nebo kteří se pokoušeli spojovat patriotismus a demokratismus tím, že požadovali válku proti Rusku a zároveň svolání říšského parlamentu. Marxe velmi mrzelo, že „část demokratické a revoluční strany (německé) se domnívá, že musí z patriotismu vpadnout do Jahnova a Arndtova tónu“ (do nálad z let 1813—1815 — J. K.). Marx proto pokládal „za nutné“, aby spolu s Engelsem „vydali stranický manifest“, a tak zabránili „zmatkům“ v otázce na válku v severní Itálii.⁵⁴

„Manifest“ vydán nebyl, ale v Marxově článku ze 24. května 1859 pro „New York Daily Tribune“ vyplynulo přesvědčení o tom, že válka v severní Itálii přejde v dalším vývoji ve všeobecný revoluční požár na evropském kontinentě. Proto bylo důležité, psal Marx, aby se „centrem náhlého obratu stalo Německo, neboť se musí stát centrem vojenských operací v okamžiku, kdy se Rusko tak připraví, aby hodilo na misku vah

⁵³ MES, 29, s. 477. Lassalle se domníval, že hlavním nepřítelem demokracie je především Rakousko, a považoval proto Marxovy a Engelsovy odsudky ruského carismu za „absurdní“. Lassalle navíc tvrdil, že eventuální protinapoleonská válka německých knížat za podpory lidových mas, jež byly tehdy mimořádně silně ovlivněny protifrancouzskou propagandou, by posílila v Německu reakci. Prusko proto mělo zachovat neutralitu a stát se vykonavatelem „národnostního principu“ v severních částech Německa: Lassalle navrhoval, aby Prusko začalo válčit proti Dánsku za osvobození Šlesvicko-Holštýnska.

⁵⁴ MES, 29, s. 478 ad. Manifest vydán nebyl.

svůj meč“. Domníváje se, že spolupráce některých evropských revolucionářů s Napoleonem III. a Cavourem (Kossuth, Klapka, Garibaldi, Vogt) znamenala jakousi „past na revoluci“ (Marx se posmíval tomu, že evropští revolucionáři se stali pro Napoleona III. jakýmisi „revolučními opičkami“), usuzoval Marx dne 23. června 1859, že „Prusku bude souzeno, aby proti své vůli vyjádřilo všeobecné revoluční potřeby“. Dá-li se Prusko na cestu „ozbrojeného prostředkování“, což bude spolek s Rakouskem, pak to „znamená revoluci“.⁵⁵

V podobném smyslu psal Engels dne 18. května 1859 Lassalovi. Vyjádřil myšlenku, že francouzsko-ruská aliance vytváří „základnu pro důkladnou německou revoluci“. A protože jen „nejodhodlanější strana zachrání národ“, musí tato strana vyslovit radikální program, mimo jiné „odhodí staré harampádí vnitřní i vnější, totiž polské i italské přívěšky, které k nám přivleklo Rakousko, úplně přes palubu“.⁵⁶ „Pozice revoluční strany v Německu je ovšem právě teď obtížná“, psal Marx Engelsovi rovněž shodou okolností 18. května 1859, ale „přesto při trochu kritické analýze jasná“. „Pokud jde o »vlády«, je z kteréhokoli stanoviska očividné, že už v zájmu *existence* Německa, musí se od nich požadovat, aby *nezůstaly neutrální*, nýbrž, jak správně říkáš ty, aby byly *vlastenecké*. Revoluční pointu je však třeba tomu dát tak, že se rozpor s *Ruskem* zdůrazní ještě více než rozpor s *Boustrapou*. To byl měl Lassalle udělat proti antifrancouzskému pokřiku »*Neue Preussische Zeitung*«. Vždyť právě *tento* bod v dalším průběhu války povede německé vlády v praxi ke zradě říše, a právě to jim zlomí krk.“⁵⁷

Ukončení války na schůzce ve Villafrance dne 11. července 1859 hodnotil Marx v dopise Engelsovi 14. července takto: „Nemohlo nás potkat nic lepšího než *tento* mír, kromě pokračování ve válce. Prusko blamováno, Rakousko blamováno, Bonaparte blamován, Sardinie a vulgární italský liberalismus blamovány, Anglie blamována, Kossuth ruinován, Vogt a spol. blamováni, nikdo mimo Rusy a revolucionáře nezískává, což by židáček Braun nazval »čistou revoluční situací«. Excellence Efraim Chytrý (tj. Lassalle) se však teprve blamoval.“⁵⁸ Zásady příměří z Villafranky dávaly Marxovi a Engelsovi nové argumenty pro jejich odmítavé hodnocení zahraniční politiky Ludvíka Napoleona. Marx správně viděl, že Napoleon III. dostal strach ze skutečnosti, že francouzsko-sardinská válka proti Prusku začala směřovat „k válce revoluční, což by se projevilo také vzpourou v Římě a povstáním v Uhrách“. Marx se domníval, že do chodu událostí v severní Itálii po uzavření příměří ve Villafrance „zasáhne italská revo-

⁵⁵ MES, 13, s. 427—430.

⁵⁶ K nedokončenému dopisu Engels dodává: „Z pruského Polska nesmíme vydat ani píď...“ MES, 29, s. 674.

⁵⁷ MES, 29, s. 477—478.

⁵⁸ Tamtéž, s. 502.

luce, „která změnila tvář celého poloostrova a přivede na scénu znovu Mazziniho a republikány“.⁵⁹

V dalších svých článcích a dopisech po červenci 1859, které se týkaly výsledků či důsledků války v severní Itálii, rozebírali Marx a Engels nadále zahraniční politiku francouzského císaře Napoleona III. a jeho spojení s Ruskem (jeho závislost na ruské zahraniční politice), pokračovali ve svém zájmu o vývoj národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, zkoumali důsledky války na vnitřní vývoj v Rakousku a zejména usilovali o to, aby demokratické síly v Prusku a jinde v Německu se správně orientovaly v soudobé mezinárodní situaci.

⁵⁹ MES, 13, s. 460, 466.